

MAKKAI ÁDÁM

Először a Föld körül

Első amerikai útlevelemet az állampolgársági oklevéllel együtt tíz nap alatt kiküldte a posta sima levélben – húsz dollárba se került, na és senki sem kíváncsiskodott bele... Hazai neurózisaim emlékeként ez erősen meglepett.

Életem új fázisához a régít le kellett zárnom, s ehhez tartozott az első kocsinkat követő zöld Chevrolet eladása, amit annak idején ötszáz dollárért vettem. Mivel nem találtam rá hirtelenjében vevőt, odaadtam Zsuzsának, aki akkor kezdett el járni Eric Waltherrel. Eric épp akkor doktorált filozófiából a Yale-en, amikor én nyelvészetből.¹

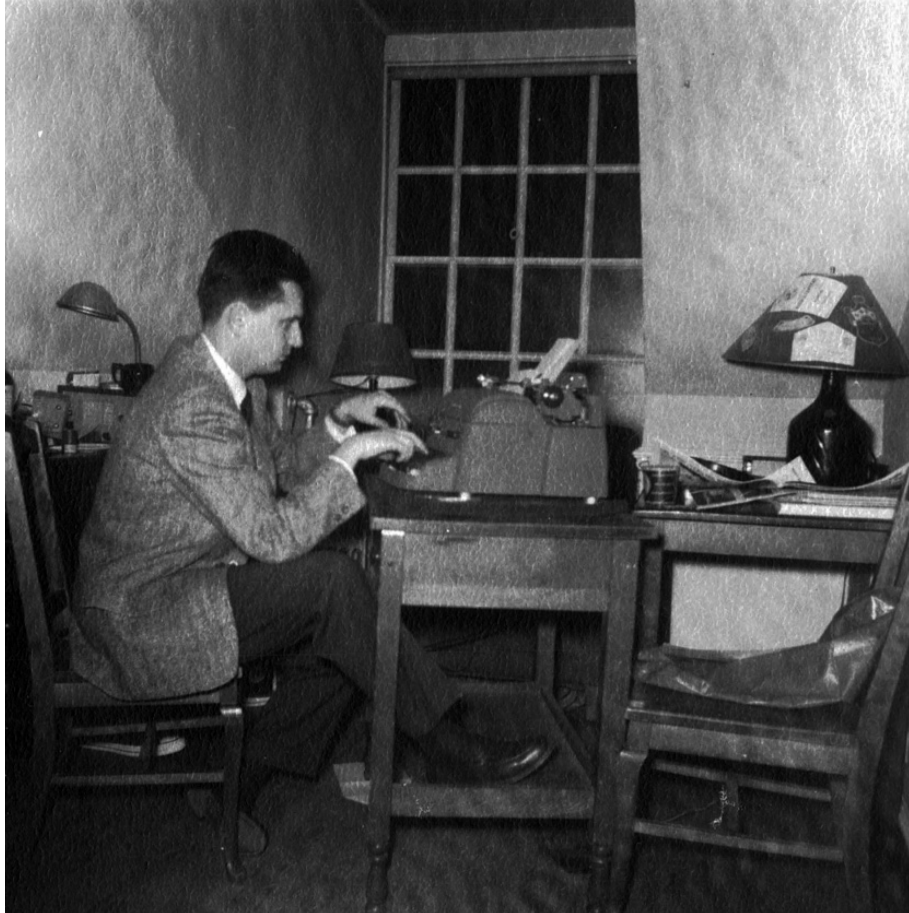
Találkozás anyámmal hét év után

Első Amerikán kívüli utam érdekességét erősen fokozta az a tény, hogy anyámnak végre megadták az útlevelet. Táviratok segítségével leveleztük le, hogy Londonban fogunk találkozni. A Kádár-rendszer később nyugaton *gulyáskommunizmus*nak nevezett puha diktatúrája alatt adtak először útlevelet pár hetes nyugati utakra hatvan év körüli egyéneknek, közjegyző előtt hitelesített családi meghívólevélre. Ebben benne kellett foglaltatnia egy „úti költségekre” szánt kétszáz dolláros nemzetközi utalványnak, teljes eltartás és orvosi ellátás vállalásának stb. Míg 1957-58-ban anyám egyetlen könyvet nem tudott megjelentetni, végre 1959-ben kiadta a Móra egy ifjúságinak álcázott történelmi regényét *Az utolsó daru* címen. Mint majdnem minden könyve, ami a forradalom után jelent meg, ez is a magyarok elnyomatásáról szól ugyebár, a Habsburgok által. Jelentős siker övezte, több kiadást is megért.

Magyarország ekkor kezdett el barátkozni Angliával, és gesztusként a British Council több fogadást rendezett magyar szerzőknek. Itt ismerkedett meg anyám és férje, Kotsis Lajos Sir James Cheathemmel, aki az ifjúsági irodalom lelkes pártolójának számított, lévén ennek hosszú a hagyománya Angliában, akár ha A. A. Milne-re gondolunk a *Mici-mackó*val, akár Lewis Carrollra, az *Alice Csodaországban* című, felnőttek által olvasott ifjúsági műre. Ebből az ismeretségből keletkezett anyám és Lajos első meghívása Angliába 1960-61-ben, de sajnos megtagadták a kiutazási engedélyt. Én erről a meghíúsult angliai látogatásról anyámtól levélben értesültem, mégis bíztam benne, hogy az angolok emlékezni fognak rá, és a meghívásnak valami hasznát veheti, ha egyszer más úton már kijutott.

Nagy volt az izgalom és a készülődés. Meg kell említenem, hogy a malájföldi álláshoz váratlanul és szinte véletlenül jutottam hozzá. Az ötévenként ismétlődő Nyelvészek Világkonferenciáját 1962 decemberében épp a Harvarddal szomszédos Massachusetts Institute of Technology, (vagyis a nyelvészeti körökben híres-hírhedt M.I.T.-n) tartották, ahol is megismerkedtem egy George Waldo nevű kollegával. Mint hamarosan kiderült, a University of Malaya képviselőjében jött, hogy friss diplomásokat keressen

1 Ötvenedik házassági évfordulójukhoz közelednek, egy lányuk és egy fiúk született; a fiú kocsikkal kereskedik, a lányuk jó nevű kutatóorvos lett, alapidomáját a Yale-en szerezte, ahol – mint hegedűművész is – ösztöndíjat kapott tanulmányi éve alatt. Közben Zsuzsa szerzett egy Ph.D. fokozatot New Yorkban mint koreográfia-szakértő; férje ma nyugalmazott filozófiaprofesszor. Barátságos levelező és e-mail-kapcsolatot tartunk fenn, olykor egy-egy telefonhívással tarkítva.

A Harvard Egyetemen, 1957-ben

a Kuala Lumpur-i egyetem tanári karába. Mivel úgy véltem, hogy ebből úgysem lesz semmi, elmeséltem eddigi életem folyását a Harvarddal és a Yale-lel együtt. Waldo kolléga mindent tüzetesen feljegyzett, majd a pár órás, félig hivatalos, félig baráti interjú után közölte, hogy ragyogók az esélyeim, és lesz válasz a Kuala Lumpur-i dékánátustól, de ne várjam túl hamar. Szerencsére még javában tartott a szemeszter, mert fél év is beletelt amíg végre megjött az állásajánlat. A szerződés egyelőre egy évre szól, de teljes útiköltséggel, sőt választani lehetett a repülő- és a hajóút között Londontól Penangig, valamint lakást ajánlottak, és teljes orvosi ellátást. Nem tudom, mások hogyan reagáltak volna a helyemben, csak azt tudom, hogy kimerültem, és torkig voltam a válás, az állampolgárság és a doktori vizsgák okozta hármas teherrel, és nagyon is szükségem volt valami környezetváltásra, mint ahogyan maga Bloch is megjegyezte, mondván: „You need a change of scenery.”

Anyámmal leleveleztük, több távirattal tarkítva, hogy Londonban fogunk találkozni, ahol én szedem fel a kisebbik reptéren, ahová a MALÉV jár; majd kedvünk szerint együtt töltünk másfél-két hetet Angliában. A hajómnak szeptember elsején kellett indulnia a London melletti Tilbury Riverside nevű kikötőből, ami maga is izgalmasnak látszott, mint egy kaland kezdete...

A jegyet a levelezés bemutatásával egy utazási irodában adták ki az H.M.S. Himalaya nevű, 28 ezer tonnás személyszállító hajóra, első osztályú egyszemélyes kabinnal. Fehér és fekete zsakettes szmokingomat még New Havenben megvettem a Saks egy kiadású akcióján, s így – hihetetlen, de – olcsóbban jutottam hozzá, mint egy szokásos öltönyhöz. Egyetlen aggályom maradt: a szanszkritvizsga, amit valahogy útközben még le kellett tennem, s akkor már csak a doktori disszertáció megírása maradt hátra.

A New Haven-i lakosok rendszerint New Yorkból indulnak hosszabb, főleg tengeren túli utakra, ezért megfizethető limuzinjáratok viszik az embert másfél óra alatt egy szálloda elől a nagyvárosba. Az út Londonig nyolc és fél órán át tartott – ezt az átlagidőt ma is

tartják, és csak rövid pár évre szárnyalták túl a méregdrága, szuperszonikus Concorde-ok, amelyeket közös francia–angol kooperációval gyártottak.

Már leszálltunk a londoni Heathrow reptéren, amikor riadtan észleltem, hogy nincs font sterlingem. Egy megbízhatónak vélt címem volt csak Londonban, András Sándor költő kolléga lakása. Személyesen sosem találkoztunk még, de együtt jelentek meg verseink a Szabó Zoltán által szerkesztett *Kilenc költő* című, Angliában kiadott antológiában, 1959-ben....

Nagy bánatomra és ijedelmekre Andris nem volt otthon, hiába csengettem vagy tízszer. Végül leültem a járda szélére, és a friss levegőn elbóbiskoltam. Félóra múlva arra ébredtem, hogy valaki a vállamra teszi a kezét, és magyarul szólít – leendő barátom nagy szabadkozva hazatért. Felcihelődtünk a harmadik emeletre a keskeny csigalépcsőn. Költői rendetlenség és a nagyvárosi bohémélet nyomai mindenütt, amit ínycsiklandozó paprikáskrumpli-illat lengett be. Andris barátom – akinek Sándor András az eredeti neve – nagy szakértelemmel készült fogadásomra, s ebben a paprikás krumpli kolbásszal volt a fő szám – akár egy budai legénylakáson is lehettünk volna. Mire mindketten befejeztük az '56 előtti és utáni kalandjaink történetét, már késő este lett, úgyhogy Andris marasztalására ott töltöttem az éjszakát, a díványon. Olyan fáradt voltam, hogy fel sem tűnt a kényelmetlen fekvés: még mindig az utazó öltönyömben voltam...

Közöltük utazási szándékunkat a Shaftesbury Avenue-i szállodával, és belekalkuláva a Stratfordban töltendő négy napot, újrafoglaltuk a két szobát.

Csomagjaink egy részét a londoni szálló megőrzőjében hagyva nekiindultunk a stratfordi kirándulásnak. A vonat a Victoria Stationról indult, amit autóbusszal kellett elérnünk. A gondot az jelentette, hogy anyámra, aki mindig derekasan viselte még a legnagyobb nehézségeket is, most megint rá-rájött a nyugtalanság: minden megállónál azt hitte, itt az ideje leszállni. Félt, hogy lekéssük a vonatot. Az állomásra érve megkönnyebbült, s a vonatban már kellemesen éreztük magunkat – örültünk a fehér kabátos pincérnek, aki forró teát és aprósüteményt tolt egy zsúrkocsin. „Másképp évszázad előny civilizációjában elbeszélve – mondta anyám –, ezt Kelet-Európa sosem fogja tudni behozni.” Reméltem, hogy nem lesz igaza, s ezt én még megérem.

Stratford-upon-Avon elbájolt: hattyük úszkáltak a folyón, mindenütt csodálatos parkok, fakazztás öreg házak varázsolták élénk Shakespeare környezetét, és anyám lelkendezett, hogy a színházat most a valóságban éli át, többszáz éves díszletekkel.

A szálló, ahová a BC beutalását kaptuk, nem számokkal látta el a lakosztályokat, hanem különféle irodalmi jellegű néven nevezte őket – így anyám a „Renaissance” lakosztályt foglalta el, én pedig a „Contemporary” nevezetűt. Dehogyan tett volna bennünket egy szobába a British Council! Ez volt az elegancia teteje, amit addig láttam. Szerencsére észnél voltam, és magammal vittem a szmokingomat. Láttam ugyanis, hogy a korai vacsora után a férfiak mind igen elegánsan öltözve indulnak a színház felé, amely csak pár száz lépésre volt a BC által ajánlott, és nyilván velük valamiféle hivatalos és üzleti összeköttetésben álló szállótól. A négy előadás, amit láttunk: *A Vihar*, a *MacBeth*, a *Julius Caesar* és a *Hamlet*. A legnagyobb professzionális képzéssel tartott előadások lenyűgöztek bennünket. Anyám mind a négyet szinte betéve tudta magyar fordításban még színinövendék korából. Ez akkor bizonyosodott be a legekleatásabban, mikor a *Julius Caesar* előadása közben odasúgta: „Figyelj csak! Most a Caesart alakító színész, Ian Holm, fel fogja emelni a jobb karját, amikor odaér hogy »but I am constant as the Northern Star«”²

Teljes álmélkodásomra Ian Holm csakugyan felemelte a jobb karját. „Ezt honnan tudtad?” – kérdeztem, mire ő: „Ezt így tanultuk a színiakadémián, ahol Ódry Árpád egyszer azt mondta, hogy ez több mint három évszázados hagyomány...”

2 „De én állhatatos vagyok, mint a sarkcsillag.”

Negyedik stratfordi napunk elteltével visszavonatoztunk Londonba, ahonnan felhívtam Gömöri Gyuri barátomat, aki éppen Gudrun Hartman nevű osztrák feleségével gyakorolta az apaság mesterségét újszülött kislányuk, Beáta Csilla tisztába tevésével, méghozzá Gudrun látogatóba érkezett szülei enyhén ironikus megjegyzései kíséretében. Gömöriék akkor Oxfordban laktak, ami mintegy másfél órás út vonattal Londontól. Nagyon kedvesen és szeretettel fogadtak....

Elmondták, hogy kocsival vezettek Oxfordig Bruck-an-der-Murból, ahol a papa szocdem képviselő volt. Gyuri megmutatta nekünk Oxfordot. Majdnem minden húsz lépésre köszöntött valakit, ami rendben is lett volna, de sportos alkatával állandóan húsz-harminc lépéssel előttem száguldott, úgy, hogy alig bírtam követni. Végre sikerült leülni valahol egy teára, hogy összeszedjem magam, s egy jót beszélgessünk. Szerencsénkre Gyuri kellemes, kétágyas motelszobát talált számunkra a város központjában, ahol még egy öreg pianó is állt, amin pár percet gyakorolhattam.

Másnap visszaérve Londonba Cs. Szabó Lászlónál voltunk hivatalosak, aki az Oxford Mews nevű egykori uradalmi istállókból kialakított modern művészlakások egyikében fogadta hódolóit és tisztelőit. Csé és anyám régi ismerősök voltak még Csé igazgató korából a Magyar Rádiónál, azonkívül még öreg erdélyi földiek is. A vacsorán szintén jelen levő Szabó Zoltán azt kérdezte anyántól, hogy nincs-e kedve kint maradni. Feszülten figyeltem. „Tudja, az úgy van – így anyám –, hogy miközben utazni nagyon szeretek, de már egyszer hazát cseréltem a román Erdély és Magyarország között, és másodjára nem tudnám megtenni.”

Londonban még várt rám egy kötelesség: a szanszkrit vizsga. A kérdéseket magammal hoztam, és tizenkét oldalon megválaszolva postáztam Rulon S. Wellsnek, akit Paul Tedesco helyett nevezett ki számomra a bizottság. Itt némi magyarázattal tartozom. Paul Tedesco professzor a világ egyik legnagyobb szanszkrit szakértője volt. A csontos és rigolyás kis ember, aki kopott hátizsákkal jött az órákra, amelybe majdnem belelógott hosszú haja, származása miatt erősen recsegő osztrák r-rel beszélte az angolt. Mindig fázott, és szemtanúk állították, hogy felvette a télikabátját, mielőtt kinyitotta a hűtőszekrény ajtaját. Paul Tedesco szerint én úgy ejtettem a szanszkritot, mintha az anyanyelvem lett volna, és el is híresztelte a tanszéken. Ennek ellenére csalással vádolt a vizsgán, és meghúzott. (Ahhoz, hogy elmagyarazzam, miről volt szó, meg kellene ismertetnem az olvasót az egész vizsgarendszerrel, aminek érdektelensége miatt erről lemondok.) Az igazságtalanságot nehezen tűrtem, el is panasztam Bloch professzornak, s hogy ártatlan vagyok a dologban. Bloch közbenjárására nevezte ki a vizsgabizottság számomra Wells professzort a szanszkrit vizsgámhoz. Wells elégedett volt válaszaimmal, elfogadta őket, így ezzel egyetemi tanulmányaimnak maradéktalanul eleget is tettem. Úgy számítottam, hogy a Ph.D disszertációmon a tanítás mellett úgylis bőven lesz majd időm Malajziában dolgozni, s ezennel teljesen átadtam magam az utazásnak.

Anyámmal Angliából átkeltünk Franciaországba a Dover–Calais-i komppal. Itt anyám távolabbi Jancsó-rokonait voltunk hivatalosak meglátogatni. Jancsó Dezső, aki szűcsmester lett Párizsban, lelkes fiatal, idealista kommunista volt még odahaza, Kolozsvárott, emiatt a fasiszmus terjedése idején családotul kivándorolt Franciaországba. Egy szem leánygyermeküket Jucinak hívták – ő lett a „Párizsi Juci” unokatestvérünk, aki még az ostrom előtt többször Budapesten járt, onnan emlékeztem kislánykori megjelenéseire. Albrecht Dezső, egykori Hunyad megyei „behívott képviselő” jóvoltából elfogadható lakáshoz jutottunk a Métro Vavin közelében, ahonnan a párizsi földalattal mindenüvé el lehetett jutni. Érdekes volt megfigyelni, hogy anyám mennyivel biztonságosabban közlekedett a francia fővárosban, mint Londonban, minden féltelme egyszerre elűnt. Nem álltam meg, hogy meg ne említsem neki. „Hát persze – mondta –, elvégre itt működtem mint színházi tudósító a németek bejövetele előtt fél évet, azonkívül be-

szélek franciául, angolul meg alig.” A két Dezső – Jancsó és Albrecht – között ingázva sok mindenről értesült az ember, így például az ételek áráról, a lakásviszonyokról, hogy DeGaulle országában miért nem népszerűek az amerikaiak stb. Jancsóék közel voltak a nyugdíjba vonuláshoz, és részletesen elmesélték a kezdeti évek nehézségeit, amikor nem volt folyóvízes vécé a szűcsműhelyben, és mindig akadt valami, ami miatt aggódni kellett. Albrecht Dezső³ élete párjával, báró Doblhoff Lillyvel tyúkfarmot rendezett be Párizs mellett egy Ferme du Gué Bourdin nevű tanyán, ahol több száz szárnyas tojta a vásárra viendő árut. Dezsőt még Budapest ostroma előtről ismertem, mikoris sofőrjét küldte értünk DKW⁴ márkájú autójával, hogy az SS-ek által elhurcolt apám nyomait kutathassuk.

Dezsőék is megkérdezték anyámat, hogy nem volna-e kedve kint maradni, de ugyanazt felelte, mint Szabó Zoltánnak és Csének Londonban.

Anyám látogatásának mintegy fele telt el eddig, és még meg akarta nekem mutatni a híres chartres-i katedrális, a párizsi Notre Dame-ot és a Sainte Chapelle-t. Külön napot szánva e két utóbbira Párizsban, megszerveztünk egy egynapos vonatkirándulást Chartres-ba. Itt kell megemlítenem, hogy még odahaza, 1950-52 táján, a legnagyobb sztálinista terror, ÁVH-s rémuralom és a kitelepítések idején, anyám megismerkedett egy Guy de Pourtalès nevű francia nyelvű svájci író legendájával, aminek két címe is volt: az egyik a *Köszentek*, a másik a *Három Chartres-i zárandok*.

Anyyra megszerette ezt a történetet, hogy rímelő balladai stílusban elkezdte magyarrá fordítani. Az eredeti legenda, valamint annak balladásított magyar változata arról szól, hogy nincs hiábavaló áldozat: a három kora középkori zárandok, egy kőszobrász férfi, egy nő és annak gyermek öccse elindulnak Chartres-ba áldozati zárandokútra a lepra ellen. Az ördög állandóan megkísérti őket azzal, hogy nem érdemes, mert a járvány már el is múlt, de ők kitartanak, és elérve a katedrális holtan rognak össze. Pourtalès eredeti prózaszövege fia halála emlékére íródott, aki elesett a német megszállók elleni ütközetben, 1941-ben. Anyám versbe ültetett magyar verziója írógépen írva, kopírpapír segítségével tán egy tucat példányban került kézről kézre. Jóval később a Vigilia közölt belőle egy részt, és végül is anyám centenáriuma jelenti meg a Tinta kiadó gondozásában 2008 vagy 2009-ben. Persze nekem sejtelmem sem lehetett 1963-ban a ballada sorsáról, csak annyit tudtam, hogy Chartres mindig nagyon közel állt anyámhoz, s emiatt egyszerűen nem lehetett kihagyni.

Ennek a kora középkori építészeti csodának hatalmas irodalma van, melynek középpontjában a Fekete Madonna szobra áll. Sokan úgy tudják, hogy Chartres helyén valamikor évszázadokkal a kereszténység előtt pogány női istenségnek szentelt misztériumközpont működött, amire a Szűz Mária tisztelete hasonló módon épült rá, mint Rómában Minerva templomára: innen a híres-nevezetes Santa Maria sopra Minerva. Az útikalauzok, idegenvezetők nem szívesen beszélnek erről, talán tilos is, de a miénk részletesen előadta a kereszténység előtti misztériumközpont létezését – gondolom, megérezhette, hogy nem céltalanul kíváncsiskodunk. A Fekete Madonna az egyik alagsori folyosón található, ahol gyakran erős huzat van, s ezt mi is megborzongtuk.

Még egy családibb jellegű útra került sor Tuzsonékhoz Fontainebleau-ba. Tuzson Tibor, a Bostonban élő Jankó édesapja, testvére volt Kotsis Lajos nevelőapám édesanyjának, a „Memi” becenévre hallgató Tuzson Rózsikának, s mint ilyen, ha nem is vérrokonnak, de kedves atyafinak számított. Lajos és anyám válása dacára nagyon kedvesen

3 1940-től 1944-ig volt „behívott képviselő” a visszatért erdélyi területekről, Albrecht Dezső Hunyad megyét képviselte.

4 Eredetileg a „Dampf-Kraft-Wagen”, azaz „gőz-erő-kocsi” nevet viselő kocsi a modern Audi őse, de dr. Porsche is dolgozott rajta. Magyar szóviccel a „dupla w” miatt „de-kár-volt-venni” volt a gúnyneve.

'Iolani School, Honolulu, Hawaii, 1960-ban

fogadtak, egy egész napos kirándulással a királyi kastélyba, ahol kellően körbecsodáltak a pazar régi bútorokat, szőnyegeket és gobelineket.

Visszaérve Párizsba, belénk döbbsent a realitás: készülődni kell a búcsúra. Ki tudja, mikor látjuk viszont egymást, így minden erőlködésünk ellenére szomorúan zajlott le búcsúzásunk a Gare de l'Est-en. Megfogadtuk, hogy rendszeresen levelezünk, és minden fontosat elmondunk egymásnak. Anyám egy utolsó mosollyal eltűnt a vonatban – egyedül maradtam a pályaudvaron.

Barátokkal Párizsban

A tervek szerint pár nap múlva érkezett Amerikából Valerie Becker, aki kapott egy féléves ösztöndíjat Libanonba, pontosabban Bejrútba arabtanulás céljából. Ő életében sosem ült repülőgépen, ezért inkább a Holland America Lines hajójával jött New Yorkból Le Havre-ig. Bevallottam anyámnak, hogy ez az első komoly viszonyom Zsuzsával történt válásunk óta, és hogy Valerie nagyon szeretné megismerni őt, amiért valószínűleg Bejrútból hazafelé tesz majd egy kerülőt Budapestre.

Az anyám távozása és Valerie érkezése közti szabad napjaimat a Magyar Műhely nevezetű emigráns folyóirat embereivel, Nagy Pállal és Papp Tiborral töltöttem, akik megmutatták kedves jó barátom, Bakucz József éppenhogy megjelent verseskötetét, és engem is az MM szerzői közé invitáltak. Ehelyett azonban egy hosszabb tanulmány keletkezett a nyelvészeti strukturalizmusról, valamint egy ciklus a Hawaiiiban írott szonettekéről, végül mindezt 13. századi provanszi trubadúrok verseiből történt magyar fordításaimmal fejeztem be, de a kötetet végül is nem adtam ki MM-ékkel. Érdekes volt

látni, hogy '56-os kortársaim, akik Párizsba kerültek Amerika helyett, hogyan látják a világot – nos, sokkal inkább balra álltak majdnem mindenben, mint én. Volt olyan párizsi magyar emigráns is, aki végül haza is tért, mint Parancs János, az egyébként igen tehetséges költő. Akárcsak Nagy és Papp íróársak, Parancs is mindent jobban tudott mindenkinél, és természetesnek vette, hogy mindenki órá hallgasson. Engem ez a nagy magabiztosság végtelenül irritált...

Mire Valerie megérkezett, egész kis magyar kolóniát ismertem meg az idősebb Albrecht Dezsőtől – aki eleinte a magyar műhelyesek pártfogója volt – a diákokig és a tengő-lengő szabadúszókig. Így kerültem kapcsolatba Baltai János ifjú ügyvéddel és az arab szakos Szentendrey Gyulával, aki mind mai napig „az Arab” becenévre hallgat. Nem lehetett elkerülni a borozgatásokat és feketekávé-kortyolgatásokat a Deux Magots-nál, már csak annak híre miatt sem, étkezni pedig egy görög vendéglőbe jártunk, ahol a jó ízek mellett az árak sem voltak elérhetetlenek.

Amikor Valerie megérkezett, beköltöztünk egy jobb szállóba a rue de Vaugirard-on, amelynek saját vendéglője is volt. Itt találkoztam először a fromages variés fogalmával, mivel több mint harmincféle sajtot hoztak ki egy zsúrasztalon.

Kiderült, hogy egyikünk sem látta még a versailles-i palotát. Pont ekkor jelentkezett Bakucz Jóska költő egy Noél nevű brit-francia kétnyelvű hölgygel, aki épp akkor hagyta el a férjét és a gyermekeit Bostonban, nevezetesen a Jóska kedvéért. Javasoltuk, hogy menjünk ki együtt a Versailles-ba, amiből többórás kirándulás kerekedett, rengeteg fényképezgetéssel és remek hideg vacsorával: jambon de Paris, baguette, brie és camembert sajtok sűrű vörösborral. Volt egy időszak régen Bostonban, mikor Bakucz, Várallyay Gyula és én hármásban üldögéltünk a Hayes-Bickford nevű gyorsétkezdében, ahol jó virsliket ettünk amerikai módon féledesen konzervált babfőzelékkel, „franks and beans” címen. Ezeket a találkozókat valamikor „kisirodalmi estéknek” neveztük, és ehhez képest öt évvel később Versailles-ban az estét át kellett keresztelni „nagyirodalmi esté”-re. Itt voltunk ketten magyar költők, két, magyarul egy szót sem igen beszélő hölgygel,⁵ akiknek el kellett mesélni, mi a különbség a „kisirodalmi” aggregénykaja és a „nagyirodalmi” vacsora között, ami már a hölgyeknek is ízlik. Az igen csinos Noél teljesen eltűnt azóta – Bakucz többrendbeli viszonyai általában nem voltak tartósak. Jóska maga viszont írt egy szép verset „Levél Malájföldre” címen nekem dedikálva, s ezt a Párizsban működő Irodalmi Újság le is közölte. Enczi Endre javaslatára versben válaszoltam Kuala Lumpurból „Levél Malájföldről Párizsba” címen – de erről később, hiszen még nem értem el Malájföldet. Előbb el kellett búcsúzni Valerie-től, aki hajón folytatta útját Le Havre-től Bejrúttig, nekem meg vissza kellett térnem Angliába, hogy felszállhassak a Malájföldre tartó hajóra. Előtte még Valerie csúful megfázott, hörögve köhögött, a hang alig jött ki a torkán. Végül is magyar módra kamillatea gőzével én kúráltam ki – a gyógy mód sikert hozott másfél nap alatt. Nekem közben pedig ideges szívverés-felgyorsulásaim voltak, olykor százhusz fölé is emelkedett a pulzusom. Valerie, aki negyedéves francia szakos korában egy Fulbright-ösztöndíjjal fél évet töltött Párizsban, jól ismerte a várost, és elvitt az American Hospital nevű rendelőintézetbe, ahol egy fiatal angol orvos megtanított, hogyan lehet a tachycardiát legyőzni: egy valium nevű pirulával, valamint a szemgolyók erős nyomásával és a nyak kétoldali masszírozásával. Ez a nyavalyám fél évszázada tart, és még ma is ugyanúgy gyógykezelem magam.

Ismét eljött a búcsú napja, most Valerie-vel, akinek a vonata Párizstól Le Havre-ig egy órával később indult, mint az enyém a calais-i kompig, és így mintegy ő tett útra engem. Milyen más volt ez az elválás, mint pár napja Anyámmal...

5 Valerie, úgy is mint nyelvészdoktor a Yale-ről, értett a magyar nyelvhez, sőt fontos tanulmányt is írt a hangzórendi illeszkedésről, de valahogy sosem vált igazán folyékony beszédpartnerrel. Ez különösképpen így volt 1963-ban.

Hajóval Malajziába

Londonba visszaérve bementem a P & O-nak rövidített Peninsular and Oriental Steam Navigation Company⁶ irodájába, felvenni a beszálláshoz szükséges jegyet és a Ki kicsoda? jegyzéküket – az én nevemet is kinyomtatták úticélonnal, Penang kikötőjének nevével (ahonnan vonaton kellett továbbutaznom délre Kuala Lumpurig.)

Két nap múlva busszal vitték ki az utasokat a Tilbury Riverside-i kikötőhöz. Ekkora hajót, mint az H.M.S. Himalaya, eddig csak moziban láttam – a 28 ezer tonnás akkoriiban valóságos óriásnak tűnt. ...

Az étkezések rendjéről és helyéről pontos leírás várt az éjjeliszekrényen, hozzá térkép az emelet és a lift megadásával. Étkezőtársaim szintén az első osztály utasai voltak, három idősebb angol házaspár: egy orvos a nejevel, és két teültetvényes pár. Udvariasan megkérdezték, mivel foglalkozom, s amikor mondtam, hogy „I am an assistant professor of linguistics en route to the University of Malaya”⁷ az orvos kissé lefitymálón közbe szólt „that’s like a lecturer in the British system”.⁸ A két idősebb házaspár kissé elhúzta a száját, majd az egyik, egy fehér bajuszos férfi leereszkedően közölte „well, you see, we are in tea”.⁹

Egy ilyen két és fél hetes tengeri út nagyon érdekes és kellemes lehetett volna, de nem lett volna szabad egyedül utazni, és főleg nem az akkori idegállapotomban. Minden hat órai vagy fél hetes vacsorához fel kellett venni először a fekete kabátos szmokingot, állandóan figyelve, hogy a kapitány – aki jól látható központi helyen a maga főnöki asztalánál ült, és olykor meghívott maga mellé egy-két utast is – mikor cseréli át zsakettjét a fehérre. Ennek pedig akkor kellett történnie, amikor a hajó a Szuezi-csatornánál eléri a páras, forró égövet. ...

Első megállónk Gibraltár volt. Itt lakozik a híres majomkolónia a sziklákon, s a babona szerint amíg ezek a majmok ott vannak, nem dőlhet össze a brit világbirodalom. Persze 1948-49-ben India és Pakisztán kiváltak a birodalomból, de maradt még nekik Hongkongon kívül jó pár szigetük a Karib-tengertől a Csendes-óceánon át a Földközi-tengerig. Természetesen én is kiszálltam megnézni a híres majmokat – közölték asztaltársaim, hogy itt maga Erzsébet királynő is kiszállt kíséretével nemrég. Elnéztem egy ideig a majmokat, akik vígan ugráltak a sziklákon, de igazán semmi különlegest nem nyújtott a látványuk, viszont kaptam egy igen kellemetlen torokgyulladását a hideg szélben, s ez majdnem végigkísért egész utamon. Belázasodtam, fájt, lüktetett a torkom.

Mentem a hajóorvoshoz, akít dr. Shaughnessynek hívtak, és kértem, adjon rá valami gyógyszert. Kérdeztem, volna-e penicillinje. Harsányan kinevetett: „Oh, you American chaps, you are so easily scared and self-indulgent. Here, take this, it’s a dispirin, suck on it.”¹⁰ Letörve távoztam. Gondolom a kiejtésem miatt tartott amerikaiak, hiszen nem kellett útlevelet vinni a vizitre, csak a kabinszámomat kérte, a nevem rajta volt az utaslistán. Másnapra már a hang alig jött ki a torkomon, a lázam meg kúszott egyre feljebb. Mentem vissza Shaughnessy mesterhez: „Nagyon kérem doktor úr, adjon valami hatékonyabbat... Nincs penicillinjük itt a hajón?” Újabb letolás következett, és az amerikaiak puhányságának szidása. Hirtelen észbe kaptam: ennek a jöembernek valami kellemetlen kalandja lehetett az USA-ban vagy valami amerikai csoporttal, hátha

6 A Fél-szigeti és Távol-Keleti Gőzhajózási Társaság már régesrég dízelmotorral hajtott hajókat használt, de a nevükben megtartották a gőzt.

7 „Elsőfokozatú (asszisztens) professzor vagyok nyelvészettől, útban a Malajziai Egyetem felé.”

8 „Az körülbelül annyi, mint tanárságod a mi rendszerünkben.”

9 „Hát igen, nézze, mi meg teültetvényesek vagyunk.”

10 „Ó, ti amerikai fickók olyan ijédekenyek és kényelemszeretők vagytok... Itt egy dispirin (brit aszpirin), ezt szopogasd!”

Zsuzsával, 1957-ben – Bar Harbor, Maine

ez a baja. Erőt véve magamon, elővettem az útlevelemet, amiben az áll, hogy „born in Hungary” majd ezt nyögtem: „Look, Sir, I do carry a U.S. passport, but I am a fellow European born and raised in Hungary until age twenty-one... I’ve had such throat ulcers before and penicillin always cured it in a few days. Please...”¹¹

Nyögve előadott szövegemnek azonnali pozitív hatása lett: „My dear old chap, why didn’t you say so in the first place? Of course I can give you penicillin-based antibiotics! Take three a day until you’re better!”¹² Ki gondolta volna 1963-ban, hogy egy brit hajóorvosnak épp attól lágyl majd meg a szíve, hogy egy páciensnek európai azonosságát kell kihangsúlyoznia az ír szerző O’Shaughnessy-vel névrokon ember előtt? Mindenesetre háromnapos küzdelem árán megnyertem ezt a szimpátiacsatát, a kapott antibiotikum valóban segített, és mire elértük Port Saidot a Szezei-csatorna bejáratánál, már egészségesen vártam az esti megállást.

Legnagyobb meglepetésemre kabininasunk kézzel írott levelet nyújtott át a folyosón, a borítékon csak a nevem. Benne egy kis illatos papírdarabkán Valerie ismert kézírásában három szó angolul: „Kilroy was here,” azaz Kilroy erre járt. Időbe telt, amíg sikerült megfejtennem miről van szó – ehhez tudni kellett, hogy az angol–amerikai világháborús mitológiában van egy csodakatoná, akit Kilroynak hívnak, és aki váratlanul meg-megjelenik vagy a csata színhelyén, vagy valahol a háttérben. Angliában és Ausztráliában is ismertté vált, csak más-más névvel. Valerie Bejrútba menő hajója szintén megállt Port

11 „Nézzé uram, igaz, hogy amerikai az útlevelem, de én is európai vagyok, Magyarországon születtem és nevelkedtem 21 éves koromig... Többször volt már tüszős torokgyulladásom, és a penicillin mindig azonnal meggyógyította. Kérem...”

12 „Kedves kis öregem, ezzel kellett volna kezdened! Persze hogy van penicillines antibiotikumunk! Hármát kell bevenni naponta, amíg el nem múlik!”

Saidban, de a miénk csak másfél nappal az övé után érkezett, és Valerie, aki tudta az én hajóm nevét, azt találta üzeni, hogy lám-lám, megelőztelek. Azt gondolta ugyanis, hogy tudni fogom a „Kilroy was here” legendát, de persze nem tudtam. Ezen később sokat derültünk. Bosszantott a találkozás elmaradása, mert nagyon magányos és tulajdonképpen szomorú is voltam a Himalaya fedélzetén. A párizsi napok után Valerie társasága különösképpen hiányzott....

Másnap reggel a kabinosom azzal ébresztett, hogy nézzek ki az ablakon, mert már a Szezi-csatornán megyünk keresztül, és ebéd után a „guli-guli” bűvész fogja szóraztatni a hajó közönségét.¹³ A világhíres csatornán csak csigalépésben haladtunk, bár az H.M.S. Himalayánál jóval testesebb teherszállítókat is lehetett látni. A bűvészműtárványok érdekesek voltak, de igazán különösen ámulatba ejtőt nem láttam, bár a bűvész elmondta, hogy ezek mind régi, egyiptomi varázslatok.

Legközelebb Aden kikötőjénél álltunk meg, ahol még nagyobb volt a perzselő hőség, így csak tíz percre szálltam ki. Az út legjelentősebb megállója Bombay volt – ma Mumbainak hívják –, ahol az angol gyarmatosítók V. Károly és Mary királynő 1911 decemberi látogatásának emlékére a „Gateway to India”¹⁴ nevű diadalívet emelték. Az emlékművön magán is 1911 december állt, bár csak 1920-24-ben fejezték be. Amikor 1947-ben megszűnt a „Raj”-nak nevezett angol gyarmat, a brit hajók innen vették útjukat Anglia felé. Manapság szintisza indiai üzletkomplexum, tele kirándulohajókkal és vendéglőkkel. Bombayban reggel kilenctől este kilencig állt a hajó, amikor is asztaltársaimmal, akik közül többen úgyszint csak eddig jöttek teaültetvényeikhez készülve, nagy sétát tettünk a városban.

Olyasmiket láttam, amiket sosem fogok elfelejteni. Az egyetemtől vagy ötven méterre az árokban egy nő éppen gyermeket szült, mint odahaza a legszegényebb ároklakó cigányok. Láttam, amint felült, és foggal elharapta a köldökzsinórt. Szintén ötven méternyire az egyetemtől, a másik irányban, egy pompázatos aranybrokátokat áruló textilház állt, a dicsekvő Pagoda of Golden Fabrics¹⁵ névre keresztelve. Itt elegánsan öltözött fehér turbános, feltehetőleg szikh kereskedők hajlongtak áruikat kínálva, rögtön a Pagoda előtt egy árokból három koldus rizsmaradékot szedett fel jobb kézzel, miközben bal kezükkel a lótuszülésbe rakott, és a levegőbe emelt lábaikat egyensúlyozgatták, amit egy sereg félcsóré gyermek nevetgélve figyelt. Továbbmentünk. Egyszer csak mintha kisebb tolongást vettem volna észre: három, falevelekkel félig letakart hulla oszlott a forró napon. „Ezeket miért nem szedi fel és távolítja el valaki?” – kérdeztem nagy naivan, de brit útitársaim már ismerős látványnak találták. „Most majd nézd meg, hol alszanak a még élő koldusok!” – mondta az orvos. Itt egy hosszabb, kiszáradt folyónak tűnő árok mentén több száz, pléből összetákolt, emberi test hosszúságú, de csak fél méteres magasságú építmény szomorkodott. Ezekbe csak hason kúszva lehetett bejutni az egyik oldalon, felülről vagy felállásról persze szó sem lehetett. Láttunk vagy kettőt, amint kikecmeregve végre feltápázkodtak, hogy elmehessenek. Mivel ezt sem lehetett öt percnél tovább nézni, és én is úgy éreztem, hogy a mélynyomor látványából már elég, elindultunk visszafelé a hajónkhoz. Már a kikötő felé jártuk, amikor egy hihetetlenül csinos, szép arcú, de vastagon kifestett és sárga rézkarikákkal telerakott karú nő ringó tánclépésekben üldözőbe vette kis csoportunkat. Próbáltuk lerázni, de nem hagyta magát. Engem látszott kiszemelni, mert az én nyomomba szegődött, és angol szavak-

13 A guli-guli bűvészet egy marokkói gyermekdalról van elnevezve, és szinte kizárólagosan a Szezi-csatornán gyakorolják – bár több európai is megpróbálta utánozni. Pénzért megkérdezik a hajó utasait, hogy megpróbálják-e a bűvészt utánozni. Pénzért megkérdezik a hajó utasait, hogy megpróbálják-e a bűvészt utánozni. Pénzért megkérdezik a hajó utasait, hogy megpróbálják-e a bűvészt utánozni.

14 Az Indiába vezető diadalív.

15 Arany Szövetek Palotája.

kal gesztikulálva bízott, hogy kövessem. „That would surely be the kiss of death”¹⁶ – figyelmeztetett a brit orvos ebédlőtárs. Vagy tizenöt percig nem tágított a szépség. Az egyik idősebb hölgy ekként vélekedett: „You seem to have made a big impression on the lady...”¹⁷ A brit orvos nyertett a röhögéstől. No de nemsokára elértük a kikötőt, és így Bombay Gyöngye szerencsémre lekopott. Azóta is úgy tartom számon emlékezetemben, mint az erős, de nem leküzdhetetlen kísértés tipikus esetét. A nő olyan szép volt, mintha az Ezeregy Éjszaka Indiában illusztrált lapjairól szállt volna fel, amihez veendő, hogy fantasztikus táncmozdulatokkal ringatta magát. Elvált, szabad ember voltam, és Valerie-t is éppen elnyelte Egyiptom útban Libanon felé – hazudnék, ha letagadnám, hogy egy percre megképzett a fejemben egy gyors indiai kaland lehetősége. Hála a brit orvos határozott fellépésének, sikerrel ellnálltam a kísértésnek, s ez szemmel láthatóan az egész csoportot egyféle megnyugvással töltötte el.

A hajóút további részében áttanulmányoztam a Malajziáról szóló útikönyvet, tanul-tam is néhány alapvető maláj kifejezést. Borneó! Borneó mindig a világ legvégén feküdt számomra, s most olyan országban fogok élni, amelynek kétharmada ennek a szigetnek az északi részén található. A közelebbi szövetségi államot Sarawaknak, a keletit Sabahnak nevezik. És mely tenger nyaldossa Borneó szigetének északi részét? A Sulu-tenger. „Soha nem hallott nevek” – meredtem a térképre. Tagadhatatlan izgalommal vártam az új életre az Egyenlítőn, ahol kaucsukfák, olajpálmák és eddig számomra ismeretlen trópusi gyümölcsök teremnek. Az őserdőben orrszarvúk, tigrisek, párdúcok és elefántok is élnek, s ahogy elnéztem a képeket, alig különböztek afrikai társaiktól – igaznak kell lennie az elméletnek a kontinensek összefüggéséről.

A Maláj-félszigetet először a portugálok, aztán a 17. században a hollandok, s végül 1824-ben a győztes angolok gyarmatosították. Csak 1957-ben nyerte el a függetlenségét, de örökségül még ma is sokan beszélnek az angolt.

Malajziában

Bombayi egynapos megállásunk után megkerültük az indiai alkontinent, majd fel északra. Az én végállomásom Penang volt a Maláj-félsziget északnyugati csücskén. A személyzet udvariasan lesegített összes csomagommal együtt, majd átadtak egy levelet, aminek feladója ugyanaz a George Waldo volt, aki meginterjúvolt a massachusettsi nyelvész konferencián. A levél pontos utasítást adott a vonatjegy dolgában le Kuala Lumpurig: hol lehet felvenni, hol az állomás, mikor indul a szerelvény stb., valamint azt gondolván, hogy ez jóérzéssel fog eltölteni, a nyugati világ bocsánatkérését tolmácsolta, amiért szülőhazám még mindig szovjet megszállás alatt szenved.

Hosszú és lassú út következett Penangtól Kuala Lumpurig: este kilenc tájban indultunk, és másnap délelőtt tíz lett, mire befutottunk a cifra mecsetszerű tornyokkal díszített Edwardian Moorish¹⁸ pályaudvarra. Itt George Waldo, valamint az angol tan-szék professzora, Robert B. LePage angol koloniális stílusú rövidnadrágban, térdig érő fehér zoknival, és egy még régen Hawaiiból ismert, Edgar Knowlton nevű polihisztor-irodalmár-nyelvész fogadott. Első mondatuk elég ijesztően hangzott: „Welcome to K.L.¹⁹, we are all about to leave here very soon except for George.” Már akkor felsejlett

16 „Biztos, hogy az lenne a halál csókja.”

17 „Úgy látszik mély benyomást gyakoroltál a hölgyre.”

18 A XIX század vége felé Viktória után uralkodott Edward angol királyról elnevezett és a mór építészettel utánzó stílus.

19 Kuala Lumpur általános rövidítése: K.L. „Isten hozta K.L.-ben! Mi George kivételével hamarosan elhagyjuk (a várost).”

bennem, amiről később megbizonyosodtam, hogy többnyire az angolok, de elvéve pár amerikai is a külföldi, főleg az ázsiai állásokat mint afféle ugródesztkát használják, és végül is hazafelé orientálódnak. Lehet, hogy meglátszott rajtam a csalódottság, mert LePage atyai módon vállamra tett kézzel, vigasztaló hangon elmagyarázta, hogy távozásukig még több hónap fog eltelni, és mindössze azt akarták kifejezni, hogy többnyire szabad kezem lesz az oktatásban.

Közvetlenül a Kuala Lumpur-i pályaudvarral szemben állt a Grand Oriental Hotel, – a híres-nevezetes GOH²⁰ – ide kísért három barátom egy köpcös, barnabőrű fiatal hordárral együtt. A szobámat már az egyetemmel lefoglaltatták jó előre, így csak alá kellett írni a szállodai bejelentőt, miután bemutattam az útleveletem és a trópusokra szóló oltási igazolványokat, s már vittek is fel a lifttel a hatodik emeleten levő szobámba. A fogadóbizottság elbúcsúzott, mondván, hogy bátran rendelhetek akármit, az első héten mindent a szobára irathatok az egyetem számlájára, mert ez minden új előadónak jár, és másnap George Waldo majd értem jön kocsiival. Nem volt léghűtés, csak lomhán kavargó, nagy ventilátor a mennyezet közepén a legalább harmincfokos hőségben. „They make a good scotch-and-soda here, ask for a lot of ice, it will cool you down...”²¹ – tanácsolta a főnök. Igaza volt, valamennyire lehűtött, de aludni azért alig tudtam valamit. Kíváncsian vártam George Waldót, és hogy milyen lesz az egyetem. Fogalmam sem volt, mire számíthatok, mivel akkoriban még nem volt internetes kommunikáció, hogy elküldhessék a jelöltnek az egyetemi település, a campus képét. Meglepően jól tervezettnek és modernnek tűnt a maga 900 holdas területén. Itt, a Kuala Lumpurtól félórás kocsútra levő és a Petaling Jaya névre hallgató külvárosban nyoma sem volt az angolok tizenkilencedik századi építkezésének, sokkal inkább egy kaliforniai lakótelep benyomását keltette, bár az utak nem voltak a legmodernebbek. Waldo megmutatta leendő irodámat – ez egy levegősre tervezett, kétemeletes irodaház felső emeletén volt, folyosóra nyíló ajtóval, belül modern, új íróasztal gurulós székekkel, valamint egy tucat amerikai típusú diákszék lehajtható írófelülettel, tábla és egy tucat fogas a falon. Kérdő pillantásomat elérte Waldo elmagyarázta, hogy a nyilvános, száz-százötven hallgatóra szabott előadások után minden előadó egytucat főre tervezett, úgy nevezett „tutorial” szemináriumot tart saját irodájában, ahol mindig ugyanazt a tizenkét diákot hivatott részletes magánoktatásban részesíteni. A hallgatók ide hozzák kérdéseiket, mivel a nagy előadásokon ez tilos, mert megakadályozná az előadás hangszalagra vételét. Ez, bevallom, új volt nekem, de az Amerikából jött Waldo megnyugtatóan, hogy ez a hagyományos brit szisztéma itt 1948, azaz Malaya a britektől történt gyarmati állapota megszűnte után is fennmaradt; eleinte ő is szokatlannak találta, de belátta, hogy a brit szisztémának sok előnye van: többek között személyes kontaktus teremtésének lehetősége legalább egy tucat hallgatóval, a magnószalagra vett előadást pedig másnap lehallgathatja az előadó, és javíthat rajta, mielőtt letéteménybe helyezik a központi könyvtárban. Ezek után a tanácskezelő megbízásából átadta a tanrendemet: két tárgyat bíztak rám, a *Bevezetést a szemantikába* és *Az angol nyelv fonológiáját*. Ez két egyórás, nyilvános előadást jelentett két-két irodabeli, tizenkét fős szemináriummal. Megmutatta a kétszázötven férőhelyes előadótermet, ahol modern vetítógép-felszerelés és léghűtés működött – a mikrofon a katedrán állt, lehetett választani, hogy ülve vagy állva beszéljen az ember.

Következett a nagyfőnök, LePage irodája, aki már várt. Ő a tanári irodák melletti nagyobb épületben kapott helyet, ugyancsak a második emeleten. LePage elmondta, hogy itteni szokás szerint egy-egy kollegát, aki erre hajlandó, kineveznek az új tanerő gurujává, aki bevezeti a szükséges tudnivalókba. Ezzel Waldo el is búcsúzott, és ketten maradtunk

20 A Nagy Keleti Szálloda. Több tucat hasonlót építettek maguknak az angol gyarmatosítók a föld majd' minden táján.

21 „Egész jó skót whiskey-t csinálnak szóda vízzel, kérd sok jéggel, le fog hűteni.”

a nagyfőnökkel. Őneki meg abban állt a feladata, hogy bemutasson az adminisztráció tagjainak, ami Wang Gungwuval, a humán tudományok dékánjával kezdődött. Tőle tudtam meg, hogy a dékáni megbízatás két évre szól, ugyanakkor megújítható, és hogy őt a történelem tanszék javasolta. Rövidesen a kurrens politikai helyzetre került a szó, és Wang Gungwu azt jósolta, hogy a primitív eszközökkel, de mélységes politikai indulattal harcoló észak-vietnamiak le fogják győzni az amerikaiakat, még hozzá nem kis mértékben a Ho Si Minh nevére elnevezett titkos erdei és földalatti utak miatt, amivel az északiak állandó utánpótlást tudnak biztosítani a legyőzendő déli részeknek. Kíváncsian fürkészte az arcifejezésemet: na, ez az amerikai magyar hogyan fog erre reagálni? LePage is érdeklődve hallgatott. Elmondtam, hogy hiszek a népek önrendelkezési jogában, és hogy ezzel a múlt század francia meg brit gyarmatosítói éltek vissza a legcsúfabbul, és ami most van, 1963-ban, az ennek a kései utóhatása. Hozzátettem, hogy a hit és a fanatizmus rendszerint legyőzi a technikai fölényt, ugyanakkor nagyon sajnálom az egész vietnami népet, mert a kommunizmus csak ígéri az egyenlőséget meg a demokráciát, miközben a szovjetek példájából okulva mi megtanultuk, hogy az „egyenlőség” nevében történik a legnagyobb fokú kizsákmányolás. Itt egypár keresetlen mondatot ejtettem 1956-ról.

Következett az „abszolút pofafürdő” az egyetem rektoránál,²² Dr. Prof. Sir Alexander Oppenheimnél. LePage útközben két épület között elmonda, hogy Oppenheim nagy vagyonos zsidó bankárcsalád gyermeke, akik rokonságban állnak a Rotschild családdal, és hogy nemzetközi díjakat nyert matematikából. A rektor udvarias kézfogás és hellyel kínálás után az Egyesült Államok rabszolgatartó múltjáról kezdett beszélni, majd rövid úton rátért a dr. Martin Luther King jr. által vezetett, Civil Jogok nevű társadalmi mozgalomra. Elmeséltem, hogy dr. Kinget személyesen hallottam egyszer 1959-ben a honolulu-i Iolani Schoolban, ahol a Szent Albán kápolnában tartott előadást a négerek és a hawaiiak közös sorsáról. „A feketeséggel az a baj – mondta Oppenheim –, hogy nagyon nehéz letagadni. Látja, én például zsidó vagyok, de ezt még le lehet valahogy tagadni keresztlevél meg egy orroperáció árán, de a feketeség mint örök bélyeg ül azon, aki beleszületett.” A Nagyfőnök kategórikus kijelentéseire nem reagáltam, nem is vitatkozni jöttem, azonban a magam részéről azt gondoltam, hogy Isten bölcsességét becsmérelni végtelen ostobaság.

Oppenheim minden jót kívánt, majd LePage-dzsel elbúcsúztunk. Még két szabadnapom volt az oktatás megkezdéséig. LePage meghívott egy új tanerőknek kijáró tanszéki fogadásra, ahol „csupa britek lesznek” az egy George Waldo kivételével, de ne aggódjam, mert eleddig is minden a legnagyobb rendben ment....

Az előadások ekkora teremben és ennyi ember számára eleinte szokatlanok voltak, de a második héten már simán folyt minden. A tizenkét fiatal hallgató – nyolc férfi és négy leányzó – figyelmesek és udvariasak, a kérdéseik pedig jól megfogalmazottak voltak. Hamarosan kezdtem értékelni a brit rendszert.

Elmúlt szeptember, majd október fele. Még mindig a biciklimmel jártam, amin a kollegák többnyire halkan derültek. Azon kaptam magam, hogy egyre jobban hiányzik Valerie, aki elragadtatott leveleket írt Bejrút előkelőségéről, az ottani Amerikai Egyetem érdekes mivoltáról, ahová beiratkozott arabul tanulni. Ösztöndíjpótléknak meg angol nyelvű társalgás- és nyelvtanórákat is tartott. Bevallom, hogy gyötört a féltékenység, feltételezván, hogy neki ott arab férfiak udvarolnak, míg én itt, a világ legvégén egyedül senyvedek.

Egy nap érdekes kis légitestai ajánlott csomag érkezett Magyarországról: anyám küldött egy nagyon szép és izléseken konstruált női pecsétgyűrűt, amibe a Makkai család

22 A brit alapítású egyetemeket az ú.n. Vice Chancellor, avagy kancellárhelyettes vezeti, aki fölött csak a kancellár áll, aki viszont lehet akár a miniszterelnök is, mint volt Malájföldön egy Tunku Abdul Rahman nevű maláj arisztokrata.

1613-ból származó, II. Rákóczi Györgytől kapott címerét vésette: egy hajdú öltözetű harcos terpeszállásban egy patak felett, egyik kezében kardon levágott fejet, másikban hosszúszerű író tollat tart. A gyűrű levélbe volt csomagolva, ezen anyám kézírása: „Ezt majd annak add, akit igazán szeretsz, és aki értékelni fogja.” Gondoltam egy nagyot és merészet, és küldtem Valerienek egy szívhez szóló, hosszú és igen drága sürgönyt, megemlítve a gyűrűt, amit úgyszintén expressz ajánlott légi csomagban feladtam neki. Gyakorlatilag arra kértem, jöjjön utánam Malájföldre, hiszen itt is vannak arab anyanyelvűek. Bevallottam, hogy borzasztóan hiányzik, legyen a feleségem, hiszen olyan jó volt Párizsban. Két napon belül megjött a nagyon udvariasan fogalmazott viszontsürgöny a válaszával: igen, köszöni, hozzám fog jönni feleségül, de még nem most – nem tudja abbahagyni a bejrúti arabtanulást, köszöni szépen a gyűrűt, tekintsem őt ezennel hivatalosan eljegyzett menyasszonynomnak, és máskülönben nézzek szét a malájföldi nők között: „play the field²³” – ajánlotta. A nem várt válasz roppantul mellbevágott. Hozzám akar jönni, de nem most, és nézzek körül a maláj szépségek között. Egy francia arisztokrata nőtől lehetett volna ilyen levelet várni, egy Balzac- vagy egy Maupassant-regényben. Miért írta ezt? Szert tett volna valakire, és azzal akarja kompenzálni, hogy engem feloldoz a hűség megígérése alól? Szörnyen elkeseredtem. Az is megjárta a fejemet, hogy talán ez volt a legokosabb válasz, amit csak írhatott az adott helyzetben – így a kecske is jóllakik, és a káposzta is megmarad. Bánatomat elzengtem LePage nagyfőnöknek, aki, mint jó emberismerő, észrevette, mennyire megcsappant az életkedvem. Röviden felmerült a kérdés, hogy elvinne magával Angliába, ahol a Yorki Egyetemen a nyelvészeti tanszék vezetésének várományosa volt, de ezt aztán egyikünk sem firtatta a továbbiakban.

A maláj herceg házitanítója leszek

1964. január 13-i keltezéssel kézírásos levelet kaptam Le Page professzortól, amelyben ez állt: „Ádám, hajlandó lennél-e oroszra tanítani hetente 2-3 magánleckével az Agong fiát óránként 20-25 dollárért? Ha igen, légy szíves lépj érintkezésbe Ungku Azizal.”

Már hogyné érdekelt volna az ajánlat! Miután igent mondtam, a *Berita Harian* (azaz Napi Hírek) című maláj nyelvű lapban, és mindkettőnk fényképével megjelent a hír, hogy Syed Badaruddin herceg, a Yang-di Pertuan Agong, vagyis az uralkodó második fia, egy volt magyar menekülttől oroszul fog tanulni. Bár a cikkben szerepelt, hogy a dékán és Professor Ungku Aziz gróf is fogja látogatni az órákat, ez azonban elmaradt. A cikk ugyanezen a napon angolul is megjelent a *Straits Times* napilapban, azaz 1964. február 22-én.

A tizenkilenc éves Badaruddin herceg, aki októberben kezdte meg tanulmányait Cambridge-ben a jogi és a közgazdasági karon, az angol mellett már elsajátította a német és a francia nyelvet, mivel diplomáciai karrierre készült.

Itt kell megjegyeznem, hogy Badaruddin herceg sosem lehet szultán, mivel ez a rang kizárólag az elsőszülött privilégiuma.

Rangjához illő módon Syed Badaruddin, aki az Istana Negara nevű szultáni palota lakója volt, sofőr vezette, nemzeti zászlós Rolls Royce-on érkezett egyetemi irodámba. A herceg nyugati módra öltözött, mosolygós arcú, folyékony angolt beszélő fiatalember volt, aki megelőző nyelvi tanulmányainak köszönhetően nem ijedt meg attól a tényről, hogy az oroszban a főneveknek esetei vannak. Gyorsan, sikeresen haladtunk: Badaruddin herceg már a negyedik lecke végén írni-olvasni tudta a cirill betűket.²⁴ Találkozásaink kizárólag

23 „Játszd meg a mezőnyt”, azaz nézz körül, ki más van elérhető.

24 Az orosz nyelvet William S. Stuart Cornin: *Speak Russian*, Yale University Press tankönyvéből tanítottam.

a tananyagra korlátozódtak – a tanára voltam, s ebben a minőségben kifejezetten tisztelettel viseltetett irántam. Egyrészt ez, másrészt valószínűleg neveltetése is tiltotta, hogy a privát élet szférájába tartozó vagy hazámra vonatkozó kérdést tegyen fel. Élt ugyan a városban egy született orosz, mint az egyik angol tanerő férje, a palota azonban tartott a kommunista befolyástól, és biztosabbnak vélte, ha egy szovjetellenes magyarra bízza a herceg oktatását, aki a Harvardon szerzett orosz diplomát, és amerikai állampolgárként érkezett az országba. Megbízatásomat tehát körülbíráltató kutatás előzte meg.

Egy nap Badaruddin meghívott, hogy látogassam meg az Istana Negarában, így legalább be tud mutatni az apjának is. Ekkor a sofőrje jött értem a Rolls Royce-szal, és vitt a hatalmas parkban lévő palotába, ahol az egész királyi család és meghívott vendégeik Shakespeare születésnapját ünnepelték, ami nem mindig pontosan esett egybe a közismert február 7-i születésnap dátumával.

Az Istana Negara kapujának fekete rácsát több helyütt az uralkodó címerének aranyozott másolata díszítette. A kapu túloldalán két lovas gárdista állomásozott teljes díszöltözetben, mely letagadhatatlanul hasonlított a londoni Buckingham Palace gárdistáinak viseletéhez. A kaputól ciprusokkal és casuarina fákkal szegélyezett út vezet a palota keleti, illetve nyugati szárnyába. Pár lépésre a biztonsági főnök, Syed Adam üdvözölt, és megörülve, hogy druszák vagyunk, előzékenyen bevezetett a palota keleti szárnyában található Nagyterembe, ahol a legtöbb ceremóniát, mint például a külképviseletek nagyköveteinek fogadását, a miniszterek kinevezését is rendezték. Itt az Agong, őfelsége Al-Marhum Tuanku Syed Harun Putra ibni Al-Marhum Syed Hassan Jamalullail és felesége fogadta a vendégeket. Az uralkodó arannyal gazdagon kivarrott és kitiüntetésekkal dekorált teljes szultáni díszében, a királyné bokáig érő selyembrokát ruhában állt a trón előtt, ahol a vendégek sorban elhaladva kezét fogták velük. Engem a herceg maga mutatott be a szüleinek.

Állófogadás következett kis szendvicsekkel és alkoholmentes italokkal, majd helyet foglalva megnéztük a British Council által készített filmet a nagy író életéről. A programot követően Badaruddin kikísért a parkba, és elmesélte, hogy a palotát egy kínai milliárdostól vette meg az állam, majd alakította át. A 11 holdas parkban golfpálya, több tenispálya és a tólsó végében tó is van, s hogy maga a park számos különleges hazai fát és más növényt is tartalmaz. A kapu közelében a Maláj Királyi Regiment gárdistái naponta déli tizenkettőkor váltják egymást, amit persze már jócskán lekéstem.

Az oroszleckék az irodámban folytatódtak heti három alkalommal hét hónapon át, amíg Badaruddin el nem utazott Cambridge-be. Igazi baráti hangulatban váltunk el.²⁵

Hölgyek a láthatáron

Már másfél hónapja élttem Malájföldön, de még nem léptem összeköttetésbe senkivel sem az oda kirendelt amerikaiak közül. Illett tiszteletemet tenni az amerikai követség épületében működő *United States Information Service* (USIS)²⁶-nél, ami bent volt Kuala Lumpur legforgalmasabb központjában. A nevet és az iroda címét LePage adta meg, aki, mint kiderült, szoros kapcsolatot tartott fenn Baldwin amerikai nagykövettel és beosztottjaival. A feladat abban állt, hogy a maláj kormány ismerje el az amerikai diplomá-

25 Syed Badaruddin 1968-ban sikerrel elvégezte jogi tanulmányait és a történelem szakot Magister Artium fokozattal Cambridge-ben. Ezt követően maláj érdekeltsgű nemzetközi cégek igazgatói testületeiben vállalt vezető szerepet – ahogyan az internet böngészése nyomán megtudtam. A régi Istana Negara ma már múzeumként szolgál, mivel 2011-ben elkészült a modern maláj stílusban épült új királyi palota.

26 Az Egyesült Államok Információs Szolgálatának ösztöndíjkerelmekkel, vízumkérvények kitöltésével foglalkozott a szokásos diplomáciai tevékenységek mellett.

Queen Surf Beach, Honolulu, Hawaii, 1978

kat akár B.A., akár M.A. vagy PhD. fokon, akárcsak a britekét, mert így – furcsa módon – Amerikából csak az erdészeti diplomákat fogadták el érvényesnek. Ez az előnytelen megkülönböztetés a brit gyarmati korszakból maradt Malajziára, de most már a britek maguk is harcoltak ellene. LePage névjegyre írott soraival bekopogtam Mr. William Allard irodájába, aki rendkívül kedvesen fogadott, majd bemutatott Harry Castlernek, az egész USIS vezetőjének. Kiderült, hogy működik egy *American Universities Club* – azaz Amerikai Diplomások Társasága, amelynek az itt ülő főitkárnő, Miss Cooney volt az ügyintézője, iratkozzam fel tehát őnála.

Miss Cooney úgy nézett ki, mint egy hollywoodi filmsztár. Áttetsző kék selyemruhát viselt extra magassarkú cipővel, a haját kacéran kicsit ferdére tűzött kontyban viselte. Asztalán a legmodernebb „ugráló gollabdafejű” IBM írógép, előtte pedig a neve egy kis táblán: P. Cooney. Udvariasan hellyel kínált, majd elém tett egy belépési nyilatkozatot a diplomások klubjába. Ismeretségünk azzal kezdődött, hogy a „születési éve” rovatba 1935 helyett 1965-öt írtam, ugyanis nehezen tudtam levenni a szememet a hölgy merész kivágású dekoltázsáról: ekkora méretű és ilyen formás kebleket még sosem láttam. Jókedvűen felnevetett: „Ezek szerint Ön még meg sem született, csak két év múlva fog.” Ezen nem lehetett nem összenevetni, ami a hölgy keresztnéve utáni érdeklődéshez vezetett: „What does 'P' stand for in your name? Are you Paula?” „No, guess again.” „Penelope?” „God, no... I am Patricia, just call me Pat.”²⁷

„Istenem” – gondoltam, – „ez a nő nemcsak bomba csinos, de humora is van. Kár, hogy el vagyunk jegyezkedve Valerie-vel... Ez kínos lesz, no de hát ha egyszer nincs

27 „Milyen név áll a P. mögött? Paula?” „Nem, próbálja újra.” „Penelope?” „Jó Isten, dehogyan, Patricia vagyok, hívjon Patnek.”

itt... Tegnap érkezett levelében azt írja, hogy talált magának egy Parveez Parmaksizian nevű tanuló társat, akit rendszerint felvisz magához rue Makhool 1. számú beirúti lakásába, de persze csak arab nyelvtannal foglalkoznak. Hihető ez? Hátha tévedés volt eljegyezni egy évfolyamtársat, akiből előbb-utóbb tudós kékharisnya lesz, amikor a világ tele van a legszebb nőkkel, mint ez a Pat is itt...”

„Nem látok jeggyűrűt az ujján, kedves Pat. Nincs férjnél, ugye?“, akartam megbizonyosodni a helyzetről.

„Nem vagyok férjnél... és maga nő?” „Csak voltam... nemrég váltunk magyar feleségemmel, majdnem hét évi házasság után.”

Kiderült, hogy ő maga csak két évi college végzettséggel rendelkezik egy pennsylvaniai egyetemről, de szándékszik idővel visszatérni, hogy befejezze a B. A. fokozatot angolból. Megtudtam, hogy öten vannak lánytestvérek, édesapja, aki Írországból származott, meghalt, és édesanyja, aki Szlovákiában született, újból férjhez ment egy Ray Alston nevű amerikaihoz, s az Clevelandből levitte a családot Fort Lauderdale-be, Floridába a kegyetlen észak-amerikai telek ellen. Szó szót követett, névjegyet cseréltünk, amin természetesen a telefonszámunk is szerepelt. „Miért nem tud Valerie így kinézni, illetve miért nincs Patnek egyetemi diplomája?” – gyötört az értelmetlen kérdés.

Egyre nyilvánvalóbb lett, hogy be kell szereznem egy kocsit. Ha meg akarom invitálni ezt a tüneményes szépségű nőt, nem állíthatok be biciklin, hogy feltessék eljemen a vázra, mint tettük volt a Balatonnál érettségi előtt. George Waldo jött a segítségemre, mondván, hogy neki két kocsija van, és a régebbi típusút hajlandó eladni háromszáz amerikai dollárért. Egy 1951-es Hudson Hornetről volt szó, kopott barna, foszladozó ülésekkel, s mivel néha többszöri kulcsgyújtásra sem volt hajlandó beindulni, barátom azt tanácsolta, hogy ha megállok valahol rövid időre, hagyjam csak nyugodtan menni a motort. Megállapodtunk háromhavi részletfizetésben, és átírtattuk Hudson Hornetet az én nevemre. Ezzel nekibátorodván felhívtam Patet a lakásán, javasolva, hogy menjünk moziba, utána meg vacsorázni. Tudni kell, hogy a KL-i mozik előtermében bárók voltak mindenféle itallal. A Merlin nevű szállónak meg kiváló nyugati konyhája volt, valamint állandó tánczene az ebédlő táncparkettáján, és ide akartam újdonsült ismerősömet elvinni. Miután Pat elmagyarázta, hogyan jutok el hozzá, a Jalan Ampang 72.-be, megállapodtunk a randevú idejében. Üres, nagy Petaling Jaya-i házamtól Pat lakásáig harmincöt perc volt az út. Arra nem számítottam, hogy a ház a minimum száz méteres behajtó út után, egy park végében áll, amit mély árok szegélyez mindkét oldalon. Bátran vettem a fordulót a kapu után, és zsupsz! – egyből megfeneklettem a jobb oldali árokban. „Na ez jól kezdődik... most mit csináljak?” Többször megpróbáltam kivezetni a kocsit az árokból, de az nem volt hajlandó sem előre, sem hátra menni, a kerekek csak egyre mélyebbre fúródtak a puha, nedves földbe. Nagy szégyent és zavart éreztem – ez lenne a büntető figyelmeztetés hűtlenségemért? De ha Valerie meg Parveez barátjával „arabozik”? Kikapcsoltam a motort, és nekiindultam a behajtó úton a ház felé. Pat a második emeleten lakott – erkélyéről pont a kapura lehetett látni. Széles mosollyal fogadott: „I can see you got stuck at the gate... Not to worry. I have a diplomatic membership in the Malaysian Automobile Association and will call them right away...”²⁸

Mitévő legyen az ember, ha két ballépéssel kezdett egy új ismeretséget? Mert ugyebár először pár évvel antedatáltam a születésem évét, amikor meg Pat elfogadta a meghívásomat, a kocsit belerogyszottam az árokba a háza kapujában, még hozzá a szeme láttára. Igen kedves és figyelmes tőle, hogy nem csúfolódik, hanem rögtön felajánlja a segítségét. Amikor egy óra múlva sem jött senki a Maláj Autótársaságtól, azt javasolta, hogy hanyagoljuk el a *Tízparancsolat* című filmet, és menjünk egyenesen a Merlin szállóba az ő kocsiján.

28 „Látom, megakadtál a kapunál, de semmi gond, diplomáciai tagságom van a Maláj Autótársaságnál, rögtön hívom őket...”

Patnek fehér, nyitott fedelű, piros bőrüléses kis Sprite típusú autója volt, amit „*Baby Bugeyes*” néven becézett, lévén gombnyomásra eltűnő kiálló lámpái – innen a „Bogárszemek” – a „bébi” meg a Sprite márka, a Midget, azaz kis kétszemélyű típusára utalt. „Most akkor én viszem őt vacsorázni, avagy ő visz engem? Egy férfi-nő viszonyában mindig valamelyik fél a domináns partner. Valerie esetében végig a yale-i éveinken ő volt a jobb tanuló, de társaságban mindig félszegen hallgatott, nem merete a véleményét hangoztatni, és nem volt soha a kezdeményező fél. Ez a Pat bátor és határozott... Kétévi college-dzsal a háta mögött felelős titkári állást szerzett az amerikai külföldi szolgálatnál, ahol ötórás írásbeli felvételi vizsga után interjúvolják meg azt, aki elég pontot szerzett. További követelmények: kellemes és ápolts külső, világnézeti kérdésekre meggyőzően felelni tudni, protokoll szempontjából kifogástalanul viselkedni, tudni kell, kinek milyen megszólítás jár és még ezer ilyesmi...” Mindennek fejében az USA diplomáciai testülete, amely a *State Department* névre hallgató külügyminisztérium hatásköréhez tartozik, bőkezűen honorálja alkalmazottait – Patnek például ingyen lakás járt egészségügyi biztosítással, tag lett a híres-nevezetes *Selangor Clubban*,²⁹ mindenféle amerikai árut leszámíthatott az adóztatható keresetéből, és csak az USIS főnökének, Harry Castlernek felelt, miközben tizenkét alkalmazott főnöke lett. Meglehetősen bátorság kellett a hölgy megkönyörítéséhez, nem beszélve fantasztikus alakjáról és nagyvilági viselkedéséről. Neki talán imponálhatott a Harvard és a Yale, és hallott néhány dolgot a hét éve lezajlott magyar forradalomról is. Mesélte, hogy Clevelandben, ahol született és élt a családjával, szlovákiai rokonokon keresztül megismertek egy magyart, aki barátságba került a szüelivel, és akit csak *Mr. Szabadságnak* hívtak maguk között. Amikor Pat nem volt hajlandó végigenni a vacsoráját, a mamája azzal nógatta, hogy a szegény európai gyermekek – akiket *eurokid*³⁰ névre kereszteltek – éheznek. Megtudtam, hogy Pat 1938 januárjában született, vagyis valamivel több, mint három évvel fiatalabb nálam. Mindez apránként derült ki vacsora közben a Merlinben, ami mind kínálatában, mind színvonalában kiemelkedett a többi étterem közül – akár Párizsban is érezhettük volna magunkat. Pat nyílt volt és közlékeny. Nekibátorodva felkértem táncolni egy lassú számmal – szerencsém volt: nem léptem a lábára, és zűr nélkül megúsztuk.

A lakására visszatérve, hívott egy taxit, mondván hogy ez egy speciális maszek vállalkozó, aki a diplomáciai testület tagjait negyven százalékkal olcsóbban szállítja. A megfellekelt kocsimat holnap kivontattatja, és majd felhív, ha jöhetek érte. Illedelmes kézcsók után homlokpuszi zárta az estét, és megállapodtunk abban, hogy október 23-a közeledtével valami megemlékezést kell tartani az USIS rendezésében.

Hazafelé a taxiban elgondolkoztam azon, hogy Pat olyan magabiztosan és kacéran jár, hogy megeszem a sapkám, ha huszonöt éves korában még szűz lenne. Másnap röviden és tárgyilagosan telefonált, hogy a kocsim kint van az árokból, de jöjjen délután ötkor, mert este hivatalos fogadásra kell mennie a követségre. Ugyanaz a taxis jött értem, mint tegnap – az egész fuvar kitélt húsz maláj *ringit*ből,³¹ ami körülbelül tíz amerikai dollárnak felel meg.

„Igen kellemes ismeretség, de ebből nem lesz semmi” – gondoltam, és egész héten át az egyetemem meg a tanítás mellett egy szép kínai tanársegédnek, Joo Lannak udvaroltam, aki, mint ez kitudódott a kollegák között, egy Oxfordon végzett, David Ormerod nevű

29 Selangor a Maláj Föderáció tizenhárom államának egyike, melyek élén egy-egy szultán áll, akik öröklés útján jutnak a trónhoz. A tizenhárom szultán titkos választással választ meg egyet maguk közül öt évre Agong-nak, vagyis az egész föderáció uralkodójának. A Kuala Lumpur-i a legelőkelőbb klub az egész országban: golf pályája és nagy uszodája van, a konyhája kitűnő és csak alá kell írni a számlát, amit havonta egyszer postáznak.

30 Ejtsd örpkid. A „european” és a „kid” szójátékos összevonása.

31 A maláj dollár, a „ringit” 50 amerikai centet ért 1963-ban.

kollegánknak volt egykor a barátnője. Jópofa kis Morris Mini Minor kocsit vezetett, és folyékony brit angolt beszélve roppant szellemeseket mondott. Egyik nap átjött a Petaling Jaya-i házba, ahol – egy whiskey-szódával – után vad csókolózásba kezdtünk. Azt hívén, hogy ez felhívás keringőre, fekvé folytattuk. Engedte, hogy meztelen felsőtestét simogassam, de amikor a kezem a combja közé siklott, hatalmas pofonnal lepett meg.

A váratlan reakció megdöbbenett, sértett is. Feltápáskodva kezébe adtam a blúzát, és közöltem vele, hogy a legjobb, ha most bevisz a városba az USIS-hoz, ahol még ötig nyitva tartanak. Morgolódba beleegyezett. Egész úton alig váltottunk egy szót. A kapunál egy rövid „see you, bye” után örökre elviharzott.

Fent az irodában Pat még az íróasztalánál ült, és vonzóbbnak tűnt, mint valaha – érdekes, eleddig ismeretlen parfüm illata lengett körülötte. Elmondta, hogy a Baldwin nagykövet úr, a britek kérésére sajnos nem engedélyezi a nyilvános október 23-i megemlékezést, de még egy órát úgyis dolgoznia kell, és én azalatt, ha akarom, megnézhetem a híres amerikai tévébemondó, Walter Cronkite bemutatásában a *Turmoil in Hungary* című dokumentációs filmet. Mr. Allard sem látta még, és szívesen beülne velem a vetítőterembe. Én láttam ugyan ezt a negyvenöt perces dokumentumfilmet vagy hat évvel ezelőtt még Bostonban, de természetes volt, hogy megnézem, bár gyötőően fájdalmas emlékeket idézett. Bill Allard bocsánatot kért a nagykövet állásfoglalásáért, és elmondta, hogy a British Council jelentős engedményeket ért el a Kádár-rendszerrel vízum- és útlevelügyekben, és emiatt azt a határozott utasítást kapták, hogy most ne feszítsék a húrt, és az amerikaiak se kardoskodjanak. Szomorú negyvenöt perc volt: a fekete-fehér film híven mutatta a szovjet tankok dübörgő felvonulását a Nagykörúton, a szabadságharcosok osonását a fák alatt hordágyon szállítva a sebesülteket, s a szabad napok önfeledten örvendő, nevető arcai után a halottak napi gyertyákat a házak ablakaiban és a sírok mellett. Bill Allard meg is jegyezte: Nehéz örökség van a batyudban, de reméljük egyszer csak ez is jóra fordul.

Elgondolkozott, hogy a kétségtelenül erősebb és befolyásosabb amerikaiak miért hallgatnak ennyire múlt gyarmatosítóikra, a britekre, amikor a világpolitika hadseregekkel alátámasztott eseményei közt az amerikai Eisenhower úgy lódfította ki a briteket meg a franciákat Szuezből, hogy a lábuk se érte a földet.

„Milyen a sors” – szomorkodtam, mert ezen a napon két kívánatos nő közül egyet sem kaptam, az egyik ugyan idehozott, de itt meg a kegyetlen történelmi gyökereim nyúltak ki értem, és mintha magam is a föld alá kerültem volna.

Másnap más nap lett. Az ünnepet meg kell ülni! A magyarok hallatlan bátorságának tanúságtétele és szabadságvágya különben is példaként szolgálhat az egész világnak. Elhatároztam, hogy meghívok egy nagyobb társaságot a Petaling Jaya-i hodályomba október 23-a alkalmából, és megismertetem őket a magam főzte pörkölt-vacsorával. A házban a jókora gáztűzhely és nagyméretű jégszekrény mellett találtam mindenféle konyhai felszerelést, s ezek közt egy hatalmas főzőedényt is, amiben elfért akár húsz adag pörkölt. Ha húsz emberre kell főzni, húsz deka marhahúst számítva fejenként négy kilóból feltétlenül ki kell jönnie, és még marad is. Beszereztem pár kiló vöröshagymát, piros paprikát is találtam egy kínai fűszeresboltban, a krumpli és a zöld petrezselyem nem volt gond, viszont a munka! Két és fél napot küszködtem a nagy hőségben, mire elkészült a húsz személynek szánt pörkölt. Paradicsomkonzervvel és köménymaggal enyhítettem az erős délkelet-ázsiai paprika ízét, a tejfölt nem kevertem bele, hanem külön tálaltam. A forró vajban petrezselyemmel barnított nyolcvan szem krumpli ragyogóan ment a nem túl hosszú lére eresztett pörkölttel.

A meghívottak között volt elsősorban Pat, a két USIS-főnök: Harry Castler és Bill Allard feleségétül, George Waldo, Wang Gungwu dékán Margaret nevű nejével, egy David Ormerod és egy Jan Pigott nevű kollega, valamint Ruth Daroesman amerikai

tőszomszéd hölgy két leányával és fiával, meg pár diák, akik tudtak '56-ról, az emlékezetére készülő összejövételről, és akik felajánlották segítségüket az italokkal, tálalással és a mosogatással.

Kaliforniai vörösbort találtam a pörkölt mellé, az egyik közeli üzletben a mindenkori partikezdő whisky szódával mellé, amihez három kiló jeget vettem. A társaság fele ült az ebédlőasztal mellett, a másik fel ide-oda járt a konyhában lévő nagy edény és a veranda között, ahonnan a plafonra szerelt ventilátor valamivel hűvösebb levegőt fúj be.

Közkívánatra el kellett mesélnem, hogy én magam hogyan éltem át, mit csináltam ötvenhatban az egyetemen és a tüntetésen. Úgy néztek rám, mintha először látnának, amikor elmeséltem, hogy a mellettem álló lányt lelőtték.

Pantai Chinta Berahi³²

Az elkövetkező hetek alatt mind közelebb kerültünk egymáshoz Pattel. Egyre gyakrabban szorgalmazta, hogy én vezessem az ő kis „Baby Bugeyes” sportkocsiját, mert, hogy is nézne ki itt, a Távols-Keleten, ahol a férfiuralom és a többnejűség dívik, hogy egy fejkendő nő üljön a volánánál. Pat egy gombnyomással visszaparancsolta az autó lámpáit a karosszériába, hogy hátra fordulva belesimuljanak az autó testébe, és ne nézzen ki úgy, mint egy guvadt szemű giliszta.

Egyik nap Pat azt javasolta, hogy ne üljünk mindig a lakásban, a mozik valamelyikében, vagy a *Selangor Golf Club* valamelyik uszodája mellett, hanem járjuk a környéket, és ismerjük meg minél több vidéket itt Malajziában. Nem volt nehéz rábeszélni engem, különben is az időközben független állammá vált, egy nagyobb szigetből álló Szingapúrt már felfedeztük egy hosszú három napos és trópusi szerelemmel telített hétvégén. El is indultunk. Én vezettem a *Baby Bugeyest*, míg ő bekötött fejjel, nagy hollywoodi nap-szemüvegben mellettem ült, s közben a kocsizátszóijából texasi cowboy-számok szóltak gitárkísérettel.

Pat előszedett a szatyrából egy eléggé szakadozott turistatérképet, majd szakszerűen kinyilatkoztatta, hogy a következő elágazásnál jobbra kell fordulni, de csak lassan lehet majd haladni, mert ez egy befejezetlen út. Kérdeztem, hová tartunk, mire ő: „Have full confidence, professor baby, just carry on.”³³ Körülbelül negyvenöt percet hajtottunk ezen az eléggé elhanyagolt bekötőúton, amikor észrevettem, hogy míg a főút párhuzamosan haladt a tengerrel, az, amire most rátértünk, meredeken ment neki. Teljes a csend, nagy a forróság, hófehér plumériák illata kíséri, de sehol egy ember, sehol egy jármű. Egy váratlan balra fordulást jelző tábla mögött lerobbant öreg faház állt, mellette egy kikötözött öszvér. A faház ajtaja tárva-nyitva. Egy maláj férfi szundikált rozsdás, régmódi jégkocka-hűtőre tett lábbal. Két hortyogás és egy újabb elbóbiskolás között félig leszívott sörösüveget markolt, s ahogy beléptünk a szobácskába, barátságatlanul végigmért bennünket, majd odavakkintotta malájul: *Tuan-tuan akan minum biru.*³⁴ Mondtuk, hogy köszönjük, nem kérünk, de mondja meg, hol van itt a strand, hiszen ki van írva, hogy *Pantai Chinta Berahi*.³⁵

Emberünk félvagyort erőltetve magára feltápászkodott ültéből, majd a kalyiba ajtajához lépve néhány palmafából álló lugasra mutatott, hogy azon túl lesz a strand, s ezzel utunkra is bocsájtott.

32 Maláj nyelvű kúras, jelentése „a szenvedélyes szerelem strandja”.

33 „Teljes bizalom, professzor bébi, nyomás előre.”

34 „Akarnak sört az uraságok?”

35 „A szenvedélyes (forró) szerelem strandja”.

Kivettem a tárcámból egy tíz maláj ringites³⁶ papírpénzt, de nem érdekelte, inkább visszatelepedett a sörös asztalka mellé.

Vagy öt perc gyaloglás után értünk le a strandra. Elkápráztató látvány tárult elénk! Az óceán hatalmas, félholdszerű öblöt vásott ki magának, s ennek távolba vesző vonulatát hatalmas pálmafakoszorú övezte. Megbabonázva álltunk egymás kezét fogva. Seholy lélek rajtunk kívül. Pat halkan ijedezett: „*This is so... so... scary: Do you want to swim here?*”³⁷

Megnyugtattam, hogy eléggé kimerített a vezetés, és leginkább annak örülnék, ha ledőlhetnék valahol, és becsukhatnám a szememet. Pillanatnyi habozás után Pat beleyezett, s odalépdeltünk a strand legszélére, ahol enyhe kis fehér fodrokat hagyva maga mögött aprócska hullámok verdesték a partot. Ahol száraz volt a homok, ott nagyon forró is volt, de ahol a parányi hullámocskák érték, ott kellemesen hűvös. „Dőljünk itt le – javasoltam –, hadd ériék a hátunkat a kis hullámok.” Nyilvánvaló volt, hogy Pat nem bízott a terep veszélytelenségében, mert, szemellenzőt formálva jobb kezével, háromszor is megfordult a sarkán a holdsarló alakú hosszú strandot kémelve. Ezzel eljátszadozott legalább öt percig. „Most már igazán lefeküdhetnénk” – javasoltam forradalmi magyar elszántsággal, és lehuppantam a magunkkal hozott gyékény strandszőnyegre. Pat kissé ugyan vonakodva, de végül is mellém telepedett. „Remélem tudod, hogy egy lélek sincs ezen az óriási strandon rajtunk kívül” – mondtam nem minden célzatosság nélkül, amit ő csendes kuncogással nyugtázott. „Ez a te két részes fürdőruhád gyönyörűen mutatja bámulatos alakodat, de itt most a Jó Isten maga is azt javasolná, hogy bátran vetközz ki belőle, és hagyd, hogy új világnézeti szempontokat nyerj ezen a paradicsomi strandon...”

„Most be fogod hunyni a szemedet és arra gondolsz, hogy egy Nagy Fehér Bálna, amelyről csak mesékben lehet olvasni, az oldalsó uszonyára felvesz, és nagy sebességgel szántja veled a tenger habjait... Ne ellenkezz, csináld!”

Pat szót fogadott. Különös látványt nyújthattunk volna, ha valaki éppen arra jártában egy átlagos turistatávcsovéval a holdalakú öböl bármelyik végéről meglesett volna bennünket. Pat gyönyörű, óriási, hófehér keblei színben elütöttek teste napbarnította részeitől, cumi nagyságúra duzzadt mellbimbói, mint egy Óriás Karmester vezénylő pálcája, harmonikusan összeringtak szélesre tárt csípője minden egyes kis mozdulatával, ahogy szívott magába, egyre beljebb, egyre gyorsabban és vadabban.

Bő másfél óránál azért nem bírtuk tovább. Lassan feltápáskodtunk a csodastrand varázslatából, és elindultunk a kis fából tákolt kabin felé. A morcos maláj kabinos, ha ugyan ez volt a tisztsége, ugyanabban a pozitívában szunyadozott, mint amikor jöttünk.

Emlékezetes kalandunkban rejtett egy nagy és fontos kihívás is: Pat, aki a strandon megtapasztalta az extatikus felolvadás mikéntjét, keveselni, szapulni kezdte városi kis lakását, időnként felpanaszolva annak vékony falait, melyeken áthallatszottak egy szintén amerikai diplomáciai szolgálatban levő szomszéd család mozgólódásai.

Egyik este nekibátorodva átment hozzájuk csendet követelni, és amikor egy negyedóra múlva visszajött, nekiperült arccal hadonászott a levegőben, mérgesen sziszegett. „Mi a baj?” – döbbsentem meg, mire kaptam egy olyan litániát, hogy majd’ elsüllyedtem a föld alá. „Én minek panaszkodom az ő kis zajaikért, amikor te csak használsz engem itt, Malajziában, mintha a rongybabád vagy a kurvád volnék, mert te is csak egy önző hím vagy, te engem nem fogsz soha elvenni! Tudd meg, hogy van nekem egy idősebb

36 Kb. 5 amerikai dollár.

37 „Ez olyan... ijesztő. Te akarsz itt úszni?”

milliomos lovagom, akinek házai vannak Bejrútban! Holnapután jön... na mi az, nem hiszed? Gyere ide hétre, és bemutatlak benneteket egymásnak...”

Erre végképp nem számítottam. Főbeközlintva tántorogtam haza Pat lakásából. Most tényleg ismerkedjem meg Lou Castro úrral, akinek házai vannak Bejrútban? Kinek lesz ebből bármi haszna, lelki, testi, vagy miféle tapasztalattal leszünk itt gazdagabbak? Mi volt ez a dühkitörés a kedves, szelíd Pat részéről? Ennyire fontos neki a Mrs. titulus, a férjezett nő rangja?

Eljött a megbeszélés – avagy inkább rám erőszakolt – találka ideje Castro úrral egy vendégszobában az igen drága és előkelő Kuala Lumpur-i Merlin szállóban. Mondjam, hogy igen vegyes érzelmekkel küszködtem? Nálam valamivel alacsonyabb őszhajú ember állt előttem, Pat pedig egy szál hálóingben hanyatt feküdt a széles kétszemélyes ágyon, és whiskys poharat szorongatott a markában. Akkor értettem meg, hogy ez a két szerencsétlen ember megpróbált „elegánsan viselkedni” a maguk tökéletlen módján, amelyet alkalmasint egy amerikai szélesvásznú film emlékeiből kölcsönözhetek. Lou Castro kezdte a témát, egyenesen *in medias res*: „Nézze, fiatalember – szavalt a kissé leereszkedő hangon –, ha maga most itt becsületszavára kijelenti, hogy elveszi Patet feleségül, én kifizetem a maguk földközi nászútját, mert módomban áll” – húzta ki magát. Kérdéssel vágtam vissza: „Miért nem Ön veszi el Patet, aki nyilvánvalóan erősen vonzódik az Ön által biztosítottak látszó jómódhoz?”

Szó szót követve ürültek a whiskyspoharak, míg egyszer egy túlhevült pillanatban Castro úr talpra ugrott, és eltorzult arccal hangosan ordítani kezdett: „Maga szemtelen fráter, nem is tudom minek bajlódom itt magával!” Majd Pat felé fordult – „Mihez kezdjek ezzel a fickóval?” Ezt viszont én éreztem túlzottan színpadinak, és úgy gondoltam, hogy ha már egyszer játszunk, hát játsszunk! Ugyancsak egy régen látott rossz filmből vett ötlettel elővettem zsebemből a lakáskulcsaimat, és zömüket a tenyerembe rejtve a kiálló kulcsnyelvekből egyféle boxert alkotva felálltam, ordítva ráztam az öklömet a megszeppent Lou Castro felé, mire ő pár lépést hátrálva lehuppant egy karosszékre. Patnek odavágtam: „Maradj itt, ha akarsz, vagy gyere haza, de nekem ebből a kutyakomédiából elegendő van!” – ezzel elviharoztam.

Két nap múlva Pat síró hangon telefonált: „Nem is tudom, hogyan kérjelek meg, de bocsáss meg nekem... Más is megszedülne akkora vagyon láttán, mint ami Lou-nak van, csak húszemeletes bérháza van vagy kilenc Bejrút legelegánsabb tengerparti negyedében, és annyi barátnője, amennyit csak akar... Hogy miben maradtam vele? Kiadtam az útját, megmondva, hogy többé fel se hívjon... Ő meg kajánul kiröhögött és azt mondta, hogy te nem fogsz engem sohasem elvenni...”

Erre én tartottam egy házasságellenes beszédet, kihangsúlyozva, hogy két ember szexuális kapcsolata sokkal erősebb és tartósabb lehet házasságon kívül, mintha valamely egyházi és állami pecsét égíse alatt próbálnák boldogítani egymást.

Ezt a dialógust hosszú és részletes családtörténeti elbeszélések követték Pat részéről, s jóllehet nagyjából ismertem a szereplőket, mégis érdekesnek tűntek ebben a malajziai kontextusban.

Újra New Havenben

Pat kiküldetése hamarosan lejárt, vissza kellett térnie Floridába. Én váratlan ajánlatot kaptam a Yale posztgraduális osztályától, mégpedig, hogy doktori disszertációm az amerikai angol idiómákról ne Délkelet-Ázsiában fejezzem be, hanem térjek vissza New Havenbe, és e célból újabb fél éves ösztöndíjban részesítenek. Kuala Lumpurban ugyanis elsősorban brit angolt beszéltek, míg nekem értelemszerűen inkább amerikai anyanyelvi

Édesanyjával Londonban, 1963-ban

környezetben kellett élnem. A lemondás a malajziai egyetemen töltött év után nem volt egyszerű, mert nem találtak azonnal olyan tanerőt, aki a kurzusaimat átvehette volna. Szerencsémre azonban pár heti keresgélés után jelentkezett egy indiai nyelvész, aki megfelelt az elvárásoknak.

Pattel érzékeny búcsút vettünk, és elhatároztuk, hogy Amerikában újra találkozunk, elmeséljük egymásnak, mire mi várt odahaza.

Közben Valerie, aki mit sem tudott a Patféle kalandról, elfogadott egy spanyol nyelvtanári állást egy New Haven-i középiskolában. Számomra ez azt jelentette, hogy egy városban leszek a menyasszonyommal, holott őszintén szóva engem Pat sorsa jobban érdekelt. Malajziai nagy kalandom meg is látogatott pár napra. Kínos ilyen megosztott érzelmekkel élni, s ha valaki azt hinné, hogy két nőt szeretni egyszerre könnyű, az hatalmasat téved. Erős bűntudatot éreztem mindkettőjük miatt, amit csak az intenzív munka a disszertáción tudott valamennyire enyhíteni.

A tanév végeztével Valerie hazautazott szüleihez Illinois-ba, ahol apja törvényszéki bíró volt. Pat pedig hazament Floridába a szüleihez, s így én végre egyedül maradtam a disszertációmmal. No de meddig bírja az ember az egyedüllétet fiatalon, tele étellel, ha ugyan dupla menyasszonya van, ám egyik sincs mellette? A válasz egy Roberta Hard nevű angol nyelvtanárnőtől érekezett, aki csodálatosan tudott játszani öthúrú

spanyol gitárján. Nap mint nap felkísért a lakosztályomba, ahol előadta nekem az évad legfrissebb gitárszámait. Hallgattam, türelmesen hallgattam, aztán egy nap előálltam az ajánlattal, hogy lepihenhetnénk együtt. Roberta sértődött képpel válaszolta: „Na, majd meglátjuk”. Nos, volt mit meglátni, mert ezek után összebarátkoztam Marylou Sanchezszel, aki szintén doktori disszertációján dolgozott az amerikai angol oktatás területén. Amikor megtudta, hogy én az amerikai angol idiómák rendszerezésével foglalkozom, irántam való lelkesedése szinte határtalan lett. Közölte velem, hogy most még szabad, de három hét múlva jön a vőlegénye, akivel bérelt lakókocsiban fognak lakni. Rám kacsintott, és megismételte, hogy addig is ő még szabad. Eszembe jutott Valerie meg Pat, és lelkiismeret-furdalás helyett az ősi népi bölcsességre bíztam magam: „Kutyaharapást szőrivel!” Disszertációmát feledve háromheti őrjöngés következett Marylouval, s ehhez jött még egy végképp nem várt komplikáció: Anyám táviratozott, hogy megkapta az amerikai vízumot, és jön látogatóba. Először is, nem tudtam, hol szállásoljam el, de tanácsalanságomban segítségemre jött Brammer Pálné, született Dévay Böske, aki, mint volt pesti színésznő kolléga, meghívta anyámat, töltsenáluk látogatása idejét. Egy lerobbant öreg autóval lehajtottam a Kennedy nemzetközi repterre New Yorkba, anyám fogadására. Most valamivel jobban nézett ki, mint Angliában két évvel azelőtt, de ugyanúgy rémüldözött mindentől, ami a közlekedéssel függött össze, és az amerikai széles utak, a hatalmas autók száguldásai meg végképp idegenek voltak számára. Én persze szokásom szerint elég sebesen hajtottam, és valahányszor lehagytam egy kocsit, anyámat a szívszélhűdés kerülgette.

Szerencsésen túléljük az utat New Havenig. Anyám sikeresen elszállásolta magát Brammeréknél, ahonnan gyalog be tudott járni a Yale egyetem „New College” menzájára ebédre és vacsorára, ahol magam is étkeztem, így gyakran ott találkoztunk. Egyik nap elsírta magát ebéd közben, és bevallotta, hogy nem tud meglenni Brammeréknél, mert a Bözsi el akarja őt csábítani. Erről fogalmam sem volt... Futottam is a Collage dékánátusára, ahol elpanaszoltam anyám helyzetét. Kedvesek, megértőek voltak, adtak is anyámnak egy diákszobát, ahol senki sem zavarta.

Egyik este, amikor éppen Marylouval hancúroztunk, kopogást az ajtón és anyám hangját hallottam: „Rendben vagy?” – kérdezte túloldaláról. Marylou magára húzta a takarót, kikerekedett a szeme: „Kí ez?” – „Csak a mamám” – válaszoltam. – „Hát akkor engedd be, én gyorsan felöltözöm”. Erre képtelen voltam. Résnyire nyitva az ajtót suttoztam: „Bocsánat, de hölgyvendégem van. Viszlát holnapig.” Másnap a menzán kimagyarázkodtam anyámnál, aki nem kárhoztatott kicsapongásaimért, de mindenben elővigyázatra intett.

Anyámmal kapcsolatban várt még rám a feladat, hogy a személyes megismerkedés érdekében összehozzam Dr. Fellner Vilmosné, Korek Valéria írónővel, aki mihelyt megtudta, hogy anyám Amerikába készülődik, anyagi helyzetemet ismerve azonnal felajánlotta, hogy magára vállalja az utazás költségeit. Férje, Dr. Fellner Vilmos, a közgazdasági Tanszék vezetője volt a Yale-en, s mint ilyen, Eisenhower elnök gazdasági tanácsadója is, tehát anyagiakban nem szűkölködve megengedhették maguknak a nagylelkűséget. Itt jegyzem meg, hogy valamikor a Fellner családé volt a budapesti Kereskedelmi Bank. Az asszony jótollú, intelligens, gyakran szellemes írói portrékkal jelentkezett a magyar lapokban, és nagy becsben állt mind az *Irodalmi Újság*, mind az *Új Látóhatár* szerzői között. Amikor nem győztem hálálkodni a jelentős segítségért, azt felelte: „Ne aggódjék, majd egyszer az életben ledadogja”. Tőle származik az a megfogalmazás is, hogy Amerikában élve mi vagyunk az *utómagyarok*.

Anyám látogatása során nem tartózkodott mindig a közelemben, mert számos ismerős, mint például Györgyey Klára, vagy a két Püski fiú, meg mások is érte jöttek, és elvitték magukhoz pár napra.

A nyár vége közeledett, Marylou érzékeny búcsút vett, és kikötött vőlegénye karjaiban. Úgy látszik, sorsom nem a csendes magányt, a lemondást részesítette előnyben, mert a gitáros Roberta, aki Bobbynak becéztette magát, most hajlandó lett közelebbről megismerkedni velem. Igen ám, de közben távirat érkezett Pattól, hogy két nap múlva érkezik a New York-i repülőtérré, és kérte, hogy várjam őt kocsival. Ez már nem is „kutyaharapás” stb., hanem „kicsi a rakás, nagyobbat kíván.” Mindezek közben azért mindennap produkáltam négy-öt gépelt oldal szöveget a disszertációhoz, noha nézzük csak át: egyfelől volt a Valerie–Pat kettős, majd a Marylou–Bobby-féle kettős, s így négy nő között őrlődve folytattam tudományos munkának álcázott hadüzenetemet a chomskyzmus ellen, mely professzoraim nagy részének nemcsak elnyerte tetszését, hanem biztattak is, hogy ebből publikálható könyvet faragjak.

Jött az ősz. A Pattal való találkozás elkerülhetetlen lévén, elvittem magammal New Havenbe, ahol egy kölcsönkért matracon aludtam, míg Pat az ágyamat foglalta el. Ez tulajdonképpen tilos volt, mert a szabályok szerint hölglátogatókat éjfél kapuzárás előtt haza kellett kísérni. Ha ez kiderül, akár ki is rúghattak volna a kollégiumból.

Ma sem értem, hogy maradt mindemellett még anyámrá is időm. Szerencsére ő jó humorú és szerelempárti lévén inkább mulatságosnak tartotta a helyzetet, mintsem felháborodott volna. Belejárhatott a megkönnyebbülés is, hiszen látta, hogy sikeresen túltettem magamat a Zsuzsával való keserves válásomon.

Itt kell megjegyeznem, hogy a nyári szemeszterek az egyetemeken egyben a gondtalan szórakozás idejét is jelentették időleges párkapcsolatokkal, sok ivással, dohányzással. Ez utóbbiakat sosem kedveltem, s ami az előzőt illeti, arra neveltetésem nem készített elő, észrevenni sem volt alkalmam a sok tanulás mellett, és nem utolsó sorban házas emberként nem is gondolhattam rá.

Röviddel anyámnak Budapestre való távozása után összeült a kari tanács, hogy megvitassák disszertációm sorsát. Tanáraink között voltak Rulon S. Wells, Floyd Lounsbury, Warren Cogill, Hugh M. Stimson és Sydney M. Lamb, akit éppen akkor szerződtetett a Yale Berkeleyből, Kaliforniából, mint az új nyelvtanelmélet, a stratifikációs nyelvészet feltalálóját. (Ennek a lényegét lásd a Yale-ről szóló fejezet végén.) Itt most csak annyit, hogy senki más én előttem még nem kísérelte meg Lamb stratifikációs nyelvelméletét az amerikai angol idiómák természetére vonatkoztatva tárgyalni. Wellsnek, aki a disszertációm vezetője volt, annyira tetszett az ötlet, hogy a határidőre beadott háromszáz oldalas kéziratot kiadásra javasolta az igen presztizses Yale University Press számára. A bizottság többi tagja azonban sokallta az elírást, kifogásolta a fejezetek sorrendjét, és óvva intett a Chomsky-ellenes hangvételtől. Tudni kell, hogy a Yale Egyetem disszertációinak megírása olyan nehéz, hogy a doktorandusok hét-nyolc évet is eltöltenek vele, míg én hét hónap után merészkedtem előállni az első verzióval. A két és félórás szóbeli disszertációvédés alkalmával gratuláltak ugyan a témához és annak megközelítéséhez, de azt tanácsolták, hogy újjam újra az egészet, és emiatt megígérték, hogy kapok ösztöndíjat egy egész évre. Wells sértődötten lemondott, Cogill és Stimson lettek az új disszertációvezetőim, míg Lamb maradt az új elmélet tartóoszlopa.